

Koek, natuur en de Nederlander

Over de verzamelalbums van Verkade,
natuurbeleving en nationale identiteitsvorming in
Nederland tussen 1906 en 1918

Bachelor scriptie Geschiedenis

Christa Driessen, s4482336

Onder begeleiding van dr. R. Ensel

Radboud Universiteit, collegejaar 2017-2018

Figuur 1: Brochure: 'Een en ander over het album, de plaatjes, het verzamelen, het ruilen, de verzending enz.'

Verantwoording voorblad: Brochure: 'Een en ander over het album, de plaatjes, het verzamelen, het ruilen, de verzending enz.'; Cornelis André Vlaanderen in opdracht van Verkade; Zaandam; 1908-1909; 150 jaar Nederlandse reclame, ReclameArsenaal, bro 1999/21 fol (brochure), via website: www.geheugenvannederland.nl.

Inhoud

Inleiding	5
1. Het verzamelalbum en nationale identiteitsvorming	13
Context: massacultuur en (wereld)beeldvorming.....	13
Het publiek en de plaats: hogere en lagere klassen, private en publieke sfeer	14
Motivatie achter gebruik: lid van de verbeelde gemeenschap.....	15
Het object en het gebruik: Billigs banaal nationalisme	16
Conclusie	18
2. De genationaliseerde natuur en de Nederlander	18
Wild/aangeplant en inheems/uitheems	19
De natuur en het verleden.....	23
De Nederlander en de natuur.....	24
Conclusie	27
3. Omgaan met de nationale natuur	28
Genot, plezier en natuurkennis	28
Verbazing, ontzag en opoffering	29
Emotie	31
Een andere wereld en een sublieme ervaring	32
Conclusie	35
Conclusie	36
Bibliografie	39
Primaire bronnen	39
De Verkade-Albums.....	39
Andersoortige bronnen	39
Beeldmateriaal.....	39
Secundaire literatuur.....	40
Artikelen in kranten.....	42
Websites	42
Bijlage: schematisch overzicht van de bestudeerde albums, inclusief prijs en verkoop/oplagecijfers	43

Inleiding

‘Het is alleraardigst werk, je hoeft er niet beneden de achttien voor te zijn om er iets, véél aan te hebben. Eenmaal volledig zijn ze een blijvend bezit, en ze zijn zóó prettig van inhoud, zóó frisch en levendig van vertelling, zoo aanlokkelijk van verluchting dat de jonge verzamelaar ze later nog vele malen zal ter hand nemen, zoolang er liefde voor natuur, dieren, planten, landschappen in hem levend blijft, zoolang hij, Hollander, van Holland blijft houden en zijn luchten, zijn stemmingen, zijn heiden en weiden hem kunnen ontroeren.’¹

Deze lofrede uit het reclamevakblad *De Bedrijfsreclame* betreft de beroemde Verkade-albums. De Verkade-albums zijn verzamelalbums van de Nederlandse voedingswarenfabrikant Verkade. Verkade produceerde vanaf 1886 onder andere koek en beschuit en adverteerde daar ook voor. Naast de gebruikelijke reclamemiddelen, nam directeur Ericus Verkade jr. in 1903 de beslissing om tevens verzamelalbums te verkopen. Het idee was simpel, maar doeltreffend. Bij elke verpakking beschuit of koek zat één prentje gevoegd, dat in een apart verkrijgbaar album geplakt diende te worden. Om een album te vullen, moest de consument Verkadeproducten blijven kopen. De albums bleken een gouden zet en al snel waren ze ongekend populair in Nederland. Andere bedrijven poogden het succes van Verkade te imiteren, maar slaagden er niet in zulke populariteit te behalen. Verkade wordt om die reden de ongekroonde koning van verzamelalbums genoemd.²

De eerste albums, uitgebracht tussen 1903 en 1905, waren verkoop-klaar ingekocht uit Duitsland. Na het initiële succes besloot Verkade echter om ‘eigen’ albums te produceren. Ze beoogden ‘een beslist Nederlandsch werk: plaatjes met Hollandsche voorstellingen, door landgenooten ontworpen.’³ De firma koos de Nederlandse natuur als hoofdonderwerp. Voor de inhoud van deze albums richtte Verkade zich tot de bekende auteur, schoolmeester en bioloog Jac P. Thijsse. De natuuralbums van zijn hand gingen als warme broodjes over de toonbank. Na 1918 schreven afwisselend ook andere

Figuur 2: Foto: ‘Bioloog Jac P. Thijsse’; vervaardiger onbekend; Velsen; datum onbekend; Gemeente Velsen – Foto’s, Noord-Hollands archief, KNA001015754.

¹ W.F.G., ‘Land- en volkenkunde en de reclame’, *De Bedrijfsreclame* nl 4:6 (1918) 231-236, aldaar 231.

² Peter Roggeveen, *Van cactus- tot voetbalplaatjes. Zaanse bedrijven en hun albums* (Wormer 2010) 59-64, 166-205, 112, 217-218; Marga Coesèl, *Natuurlijk Verkade. Het verhaal van de albums* (Zaandam 1999) 9-18, 29, 39, 45, 46-47, 100-104.

³ Jac P. Thijsse, *Lente* (Zaandam 1906) 3. Het gehele citaat luidt: ‘Eerstens wilden wij een beslist Nederlandsch werk: plaatjes met Hollandsche voorstellingen, door landgenooten ontworpen, gereproduceerd en gedrukt, het album hier gemaakt, gedrukt en gebonden, het papier van eene Nederlandsche firma.’

auteurs albums, maar ze betroffen altijd de natuur. Verkade bracht tot aan de Tweede Wereldoorlog regelmatig nieuwe albums op de markt. Hierna nam de populariteit af en verschenen tot 1995 nog slechts facsimile's en jubileumalbums.⁴

Dat de Nederlandse natuur verkozen werd als hoofdonderwerp is geen toevalligheid. De albums ontstonden in een periode van sterk nationalisme: het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw.⁵ Dit nationalisme ging gepaard met een vergrote interesse in de 'eigen' natuur die rond de eeuwwisseling zijn hoogtepunt kende. Nationalisme en de aandacht voor natuur zijn met elkaar verbonden. Zelfs heden ten dage wordt over natuur gesproken in nationalistische termen.⁶ Dat valt echter niet op aangezien nationalisme als ideologie nog altijd dominant aanwezig is in de samenleving en het daarnaast zijn eigen historische karakter goed weet te verdoezelen. Nationalisme en genationaliseerde natuur zijn echter geen vanzelfsprekende fenomenen. Dit vormt het uitgangspunt van deze scriptie.⁷

De studie van nationalisme kent een lange en complexe historiografie. Deze begint in het midden van de negentiende eeuw. Historici schreven in deze periode voornamelijk nationale geschiedenissen die een belangrijke rol speelden in het natievormingsproces. Ondanks de aanwezigheid van kritische visies van onder meer Ernest Renan en marxistische denkers als Vladimir Lenin was deze nationale geschiedschrijving dominant. Er was op dat moment sprake van een alom geaccepteerd, natuurlijk natiebegrip. Deze werken zijn volgens historicus Paul Lawrence niet zozeer studies over nationalisme, maar eerder etnische of filosofische traktaten over de krachten en zwaktes van bepaalde naties. Ook ná het Interbellum, toen nieuwe inzichten leidden tot kritischer en objectiever ogende publicaties, bleef deze problematiek aanwezig. Geschiedschrijving kenmerkte zich nog altijd door de onwil los te komen van de nationale context. Nationale sentimenten bleven hardnekkig voortbestaan tot na de Tweede Wereldoorlog, toen de publicaties een anti-Duits karakter kregen. Tevens was het werk van deze academici nog uitsluitend op het politieke aspect van nationalisme gericht. Aandacht voor wat historici nu zien als de culturele dimensie van nationalisme ontbrak.⁸

De bestudering van nationalisme kwam pas in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw los van zijn nationale inperkingen. In deze jaren werden historici zich langzaam bewust van ontwikkelingen in andere disciplines, zoals de sociale wetenschappen, antropologie en sociologie.

⁴ Roggeveen, *Van cactus- tot voetbalplaatjes*, 166-219; Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 19-26, 85-95, 104. De facsimile's waren heruitgegeven drukken van de oude albums, maar met toegevoegde informatie. Deze toevoegingen variëren van een nieuw voorwoord tot een complete uitweiding over de hedendaagse staat van een door Thijsse beschreven natuurgebied.

⁵ N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland: Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 581-582, 602-603. Dit nationalisme was bijzonder fel rond de eeuwwisseling, maar zwakte geleidelijk af tot aan de Eerste Wereldoorlog, toen het in zijn geheel verdween.

⁶ Patrick Meershoek, 'Op zoek naar invasieve exoten in Amsterdamse stadsparken', *Het Parool* (2 oktober 2017). Dit krantenartikel is een voorbeeld van de manier waarop nationalisme en natuur in de huidige tijd met elkaar verbonden worden.

⁷ Joep Leerssen, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets* (Amsterdam 2006) 9-10; Joep Leerssen, *National Thought in Europe: A Cultural History* (Amsterdam 2006) 12-14; Karel Davids, 'Lage landen, verre horizonten. De verbinding van natuur, landschap en 'Nederlandse' identiteit in internationaal perspectief', *BMGN - Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 605-619, aldaar 615; Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 22-24; Jan Bank en Maarten van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur* (Den Haag 2000) 42-49, 233-234.

⁸ Paul Lawrence, *Nationalism: History and Theory* (Londen 2005) 6-12, 17-19, 31-41, 41-50, 97, 107-119, 123; Lloyd Kramer, 'Historical Narratives and the Meaning of Nationalism', *Journal of the History of Ideas* 58:3 (1997) 525-545, aldaar 526-528, 532-534; Leerssen, *National Thought in Europe*, 12-14.

Belangrijke ontwikkelingen op het gebied van nationalismestudies vonden namelijk grotendeels plaats buiten de geschiedwetenschap. De toonaangevende werken werden geschreven door sociale en politieke wetenschappers, zoals politicoloog Karl Deutsch en socioloog Ernest Gellner. Deutsch's werk droeg bij aan de totstandkoming van de Klassiek Modernistische school, de wetenschapsstroming die een causaal verband legt tussen de opkomst van nationalisme en modernisatie.⁹ Gellner zette in *Thought and Change* in 1964 voor het eerst een constructivistische benadering uiteen.¹⁰ Ongeveer tegelijkertijd richtte in de literatuurwetenschap de literatuurwetenschapper Hugo Dyserinck de *imagology* op, een beeldvormingsstudie die de constructie van nationale beelden in literaire bronnen bestudeert. Het is als gevolg van deze ontwikkelingen dat vanaf de jaren zestig ook historici het geloof in de natie als een tijdloos gegeven loslieten en deze gingen beschouwen als een historisch fenomeen en sociale en culturele constructie. Dat wil echter niet direct zeggen dat studie naar het culturele aspect van nationalisme op dit moment hoogtij vierde. Het overgrote deel van het historisch onderzoek naar nationalisme bleef zijn politieke focus behouden, al dan niet met een groeiende aandacht voor sociale aspecten.¹¹

Na deze periode van politiekgerichte geschiedschrijving, bloeide vanaf de jaren zeventig en tachtig het cultuurhistorisch onderzoek naar nationalisme op. Cultuurgeschiedenis houdt zich bezig met het beschrijven en interpreteren van 'het symbolische' in een samenleving.¹² Daartoe bedient de cultuurhistorische aanpak zich van zeer verschillende onderzoeksonderwerpen en methodes, vaak geleend uit andere disciplines. In het onderzoek naar nationalisme kwamen in deze periode nieuwe interessegebieden op, waaronder erfgoed, populaire cultuur, herinnering, materiële cultuur en ruimte. Tevens introduceerden academici vernieuwende inzichten en concepten met betrekking tot de geconstrueerde aard van nationalisme. Belangrijke studies zijn die van historici Eric Hobsbawm en Terence Ranger over *invention of tradition*, die veel 'typisch' nationalistische tradities ontmaskert als relatief nieuw en actief vormgegeven, en historicus Pierre Nora's *Les lieux de mémoire*, over hoe plaatsen als ankers van collectieve herinnering kunnen dienen voor een nationale gemeenschap. Antropoloog Benedict Andersons opvatting dat de natie eigenlijk een *verbeelde gemeenschap* is die ontstond door communicatieontwikkelingen hoort ook in dit rijtje thuis. In hetzelfde jaar als Andersons

⁹ Kramer, 'Historical Narratives', 527-532: Deze klassieke modernistische school zou dominant zijn tot de jaren tachtig. Deze school was echter ook verre van eenduidig. Naast Kohn's initiële theorie van de intellectuele origine van nationalisme en modernisatie, ontwikkelden academici tevens theorieën die de economische, culturele en sociale origine benadrukken. De belangrijkste namen zijn, voor de economische theorie, Ernest Gellner en Eric Hobsbawm; voor de culturele theorie, Benedict Anderson en voor de sociale theorie, Liah Greenfield.

¹⁰ Lawrence, *Nationalism*, 107-117, 123-124, 139, 160-161. Zie voor het belangrijkste werk van Deutsch en Gellner uit de jaren vijftig en zestig: Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality* (New York 1953); en: Ernest Gellner, *Thoughts and Change* (Londen 1964). Gellner is ook aanhanger van de Klassiek Modernistische school.

¹¹ Tim Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life* (Oxford 2002) 1-4; Lawrence, *Nationalism*, 107-117, 123-124, 139, 160-161; Kramer, 'Historical Narratives', 527-532; Peter Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?* (Utrecht 2007) 182; Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Groningen 1992) 11; A. Galema, B. Henkes en H. te Velde, *Images of the Nation: Different Meanings of Dutchness 1870-1940* (Amsterdam 1993) 1; M. Beller en J. Leerssen (red.), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Character* (Amsterdam 2007) 7-9; Leerssen, *National Thought in Europe*, 12-14

¹² Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?*, 11-12.

Imagined Communities, verscheen Gellners meest invloedrijke werk *Nations and Nationalism*, waarna het constructivisme in de nationalismestudies niet meer weg te denken was. Naast vele andere noemenswaardige inzichten is voor deze scriptie in het bijzonder het concept *banal nationalism* van socioloog Michael Billig van belang. Billig laat zien dat alledaagse zaken zoals het weerbericht in de krant, toch belangrijk zijn in het versterken van nationalistische gevoelens.¹³ Ook de *imagology*, door cultuurhistoricus Joep Leerssen voortgezet in de *European Studies* te Amsterdam, zette aan tot meer cultuurhistorisch onderzoek naar nationale beelden.¹⁴

Voor het Nederlandse onderzoek naar nationalisme en nationale identiteitsvorming noemt Leerssen in een zeker niet alomvattend overzicht deze grote namen.¹⁵ Historicus Jan Bank publiceerde in 1990 over cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw *Het roemrijk vaderland* en tezamen met taalkundige Maarten van Buuren schreef hij *1900: Hoogtij van de Burgerij*, over burgerlijke cultuur rond de eeuwwisseling.¹⁶ Historici Herman Beliën, Han van der Horst en Gert Jan van Setten richten zich met name op Nederlands nationalisme in de achttiende en negentiende eeuw.¹⁷ Daarnaast zijn er de historici Niek van Sas, Anemieke Galema, Barbara Henkes en Henk te Velde, die bekend staan om hun werk over nationalisme in de negentiende en twintigste eeuw.¹⁸ Te Velde richt zich hierbij voornamelijk op de politiek, terwijl Van Sas, Henkes en Galema zich meer toeleggen op cultuur. Ook antropoloog Rob van Ginkels werk over de denkbeelden van intellectuelen over de nationale identiteit mag niet vergeten worden.¹⁹ Ten slotte publiceerde neerlandicus Lotte Jensen recentelijk over nationalisme in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw.²⁰

Naast nationalisme richt deze scriptie zich ook op natuurbeleving. Natuurbeleving werd onderdeel van het academisch debat in de jaren tachtig. Deze interesse drong in andere disciplines eerder door dan in de geschiedwetenschap. Later wendden ook historici hun belangstelling tot de

¹³ Michael Billig, *Banal Nationalism* (Londen 1995) 5-9, 93-95, 114-119, 154-155, 174-177; Catherine Palmer, 'An Ethnography of Englishness – Experiencing Identity through Tourism', *Annals of Tourism Research* 32:1 (2005) 7-27, aldaar 6-7.

¹⁴ Edensor, *National Identity*, 4-12; Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?*, 52-53, 100-101, 103-106, 123-125; Lawrence, *Nationalism*, 160-161, 173-180; Kramer, 'Historical Narratives', 528-529; Billig, *Banal Nationalism*, 114-119; Palmer, 'An Ethnography of Englishness', 6-7; Beller e.a., *Imagology*, 7-9, 24; Leerssen, *Nationaal denken in Europa, 147: Imagology studies zijn, in het geval van de Nederlandse casus, bijvoorbeeld werken van Harald Hendrix en Ton Hoenselaar, Ellen Krol en Eveline Koolhaas-Grosfeld: Eveline Koolhaas-Grosfeld, De ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten rond 1800* (Zutphen 2010); Harald Hendrix en Ton Hoenselaars, *Vreemd volk. Beeldvorming over buitenlanders in de vroegmoderne tijd* (Amsterdam 1998); Ellen Krol, *De smaak der natie. Opvatting over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840* (Hilversum 1997).

¹⁵ Leerssen, *Nationaal denken in Europa*, 143-147.

¹⁶ Jan Bank, *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw* (Den Haag 1999); Jan Bank en Maarten van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur* (Den Haag 2000).

¹⁷ Herman Beliën, Han van der Horst en Gert Jan van Setten redigeren samen: H.M. Beliën, D. van der Horst, G.J. van Setten (red.), *Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830* (Amsterdam 1996).

¹⁸ Anemieke Galema, Barbara Henkes en Henk te Velde schreven samen aan de beeldvormingsstudie: A. Galema, B. Henkes en H. te Velde, *Images of the Nation: Different Meanings of Dutchness 1870-1940* (Amsterdam 1993); Henk te Velde is ook de auteur van het op politiek gerichte werk: H. te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Groningen 1992). Barbara Henkes schreef tevens een cultuurhistorisch werk: Barbara Henkes, *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam 2005); Niek van Sas schreef een aantal werken, waaronder: N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland: Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004).

¹⁹ Rob van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Meppel 1999).

²⁰ Lotte Jensen, *Celebrating Peace: The Emergence of Dutch Identity, 1648-1815* (Nijmegen 2017).

natuurbeleving. Cultuurhistoricus Keith Thomas gaf in 1983 een impuls aan dit historisch onderzoek met de publicatie van *Man and the Natural World*, waarin hij historici aanspoorde tot serieuze bestudering van de historische verhouding van de mens in relatie tot de natuur. Een tweede invloedrijk werk met betrekking tot natuur is *Landscape and Memory*. In dit boek toont cultuurhistoricus Simon Schama aan op welke wijze de natuur en de herinnering aan de natuur geconstrueerd werden in culturele tradities in de Westerse geschiedenis. Met dit werk vestigde hij het onderwerp definitief in de cultuurgeschiedenis.²¹

Deze aandacht voor natuur had invloed op de studie van nationalisme. Onderzoekers van het nationalisme beseften dat ook de natuur niet aan het nationalisme was ontkomen. In nationalistische vertogen en verbeeldingen werden gretig nationalistische kenmerken aan de natuur en het landschap gekoppeld. De natie onderging vanaf de negentiende eeuw een letterlijke naturalisatie. Het landschap werd een culturele projectie en er ontstond het geloof dat in dit landschap de ware kern en authenticiteit van de natie besloten zou liggen. Het proces van nationalisering van de natuur en het landschap is al veelvoudig behandeld in verschillende casussen, met nadruk op verscheidene thema's en door zowel historici als wetenschappers uit andere disciplines. Er is onder meer gepubliceerd over nationalisering van natuur en landschap in Griekenland, Duitsland, Catalonië, Canada, Zwitserland, de Scandinavische landen, Schotland, de Verenigde Staten, Ierland en Nederland.²²

Er zijn maar een paar werken te noemen over de nationalisering van natuur in Nederland. De bijdrage van Henk te Velde en Remieg Aerts aan de bundel *Vaderland* beschrijft hoe de natuurlijke omgeving in het begin van de twintigste eeuw onderdeel werd van het nationaal besef als poging om de polarisering en politisering van de Nederlandse samenleving te neutraliseren. De eerdergenoemde historici Bank en Van Buuren verwijzen tevens naar de opkomst van populaire natuurwaardering rond de eeuwwisseling. Daarnaast schrijft historicus Ad de Jong over het beschermen en musealiseren van

²¹ James Guignard en T. P. Murphy (red.), *Literature, Writing and the Natural World* (Cambridge 2009) 1-10: Kramer, 'Historical Narratives', 538-541; Lawrence, *Nationalism*, 198-206; Keith Thomas, *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800* (Londen 1983) 5-10; Mark F. Shadle, 'Schama and the New Histories of Landscape', *Postmodern Culture* 6:3 (1996). doi: 10.1353/pmc.1996.0026; Patrick Hutton, 'Review: Mnemonic Schemes in the New History of Memory', *History and Theory* 36 (1997) 378-391, aldaar 380-382, 386-391; Liana Vardi, 'Review of Simon Schama, *Landscape and Memory* (New York 1995)', *The American Historical Review* 101:4 (2006) 1178; Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?*, 97.

²² Edensor, *National Identity*, 37-45, 50-54; R. Ensel, 'Hollandse Heimat. Nationalisme en de fotografie van het landschap in het Interbellum', *Holland XXXV* (2003) 212-229, aldaar 217-219; De volgende werken zijn slechts een selectie en weerspiegelen op geen enkele manier het gehele corpus aan werk dat over dit onderwerp verschenen is. Het geeft hopelijk wel een beeld van de reikwijdte en thematiek van de literatuur die er bestaat: Robert Shannan Packham, *National Histories, Natural States: Nationalism and the Politics of Place in Greece* (Londen 2001); Jeffrey K. Wilson, *The German Forestry: Nature, Identity, and the Contestation of a National Symbol 1871-1914* (Toronto 2012) 6; Thomas M. Lekan, *Imagining the Nation in Nature: Landscape Preservation and German Identity, 1885-1945* (Londen 2004); Joan Nogué, 'Landscape and National Identity in Catalonia', *Political Geography* 23:3 (2004) 113-132; Richard Gursin, *Culture, Technology, and the Creation of America's National Parks* (Cambridge 2004); Úna Ní Bhroiméil en Glenn Hooper, *Land and Landscape in Nineteenth-century Ireland* (Dublin 2008); Julia M. Wright, *Representing the National Landscape in Irish Romanticism* (New York 2014); Tricia Cusack, 'A 'Countryside Bright with Cosy Homesteads': Irish Nationalism and the Cottage Landscape', *National Identities* 3:3 (2001), 221-238; Eric Kaufmann en Oliver Zimmer, 'In Search of the Authentic Nation: Landscape and National Identity in Canada and Switzerland', *Nations and Nationalism* 4:4 (1998) 483-510; John Morrison, *Painting the Nation: Identity and Nationalism in Scottish Painting 1800-1920* (Edinburgh 2003); Sverker Sörlin, 'The Articulation of Territory: Landscape and the Constitution of Regional and National Identity', *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography* 53:2-3 (1999) 103-112.

natuur in de vorm van natuurmonumenten, de romantisering van rurale cultuur en de functie van het landschap als herinneringsanker in de vroege twintigste eeuw. De aandacht voor natuurbeleving in Nederland blijft echter relatief summier. In 2003 kaart antropoloog Remco Ensel dit aan in zijn artikel over nationalisme en fotografie van het Hollands landschap in het Interbellum. Hierin stelt hij dat er weinig publicaties bestaan die zich richten op de ‘functie van de natuur en het landschap in de nationalistische vertogen’.²³

Meer onderzoek volgde in 2005, toen een congres plaatsvond ter ere van het honderdjarig bestaan van Natuurmonumenten. Dit had een zevental artikelen tot gevolg die zich alle toeleggen op vragen en thema’s op het snijvlak van nationalisme en natuurbeleving in Nederland. Zij beslaan de periode van het eind van de negentiende tot de tweede helft van de twintigste eeuw en gaan onder andere over de band tussen natuur en erfgoed, de veranderende opvatting van natuur in het *Album der Natuur* en de verbeelding van nationale natuur door de Haagse school. Nog recenter publiceerde historica Christianne Smit *De volksverheffers*. Hierin wijdt ze een hoofdstuk aan natuurbeleving en ideeën over nationalistisch getinte volksopvoeding tussen 1870 en 1914. Daarmee is echter de kous nog lang niet af als het gaat om onderzoek naar natuur en nationalisme in Nederland.²⁴

De naturalalbums van Verkade komen vaak aan bod in publicaties over natuur en nationalisme.²⁵ Ze worden echter nooit als primaire bron gebruikt. Doorgaans dienen de Verkade-albums slechts als voorbeeld, zoals in het artikel van historica Willemien Roenhorst, waar de albums als bewijs fungeren voor toenemend nationalistische natuurwaardering in de jaren dertig.²⁶ Het verwijzen naar de Verkade-albums als voorbeeld zorgt ook voor een twistpunt. Historicus Karel Davids reageert in een artikel op het hiervoor genoemd werk van Jan Bank en Maarten van Buuren. Volgens Bank en Van Buuren illustreren de Verkade-albums de vergrote interesse in genationaliseerde natuur vanaf 1900, maar volgens Davids zorgt de focus op de succesvolle Verkade-albums in dergelijke onderzoeken voor een vervormd beeld en was de daadwerkelijk aandacht voor de natuur vanaf de eeuwwisseling niet beduidend groter dan daarvoor.²⁷ Veel van deze werken verwijzen bijna uitsluitend naar biologe Marga Coesèls *Natuurlijk Verkade*, een mooi overzichtswerk over de Verkade-albums. Zij brengt de albums al

²³ Voor het citaat, zie: Ensel, ‘Hollandse Heimat’, 218. (voetnoot 12); Remieg Aerts en Henk te Velde, ‘De taal van het nationaal besef, 1848-1940’ in: Niek van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*, Reeks Nederlandse Begripsgeschiedenis I (Amsterdam 1999) 391-454, aldaar 436-437, 451-454; Ad de Jong, *Die Dirigenten der Erinnerung. Musealisierung und nationalisierung der Volkskultur in den Niederlanden 1815-1940* (Berlijn 2007) 229-230; Ensel, ‘Hollandse Heimat’, 212-229; Bank en Van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur*, 48, 233-234.

²⁴ Willemien Roenhorst, ‘De natuurlijke natie. Monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw’, *BMGN - Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 727-752; Leen Dresen, ‘Op weg naar een nationaal landschap. Botanische wandelingen in het ‘Album der Natuur’ (1861-1909)’, *BMGN - Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 650-679; Wessel Krul, ‘De Haagse School en het nationale landschap’, *BMGN - Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 620-649; Klaas van Berkel, ‘Landschap, natuur en nationale identiteit. Ter inleiding’, *BMGN - Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 597-604; Christianne Smit, *De volksverheffers. Sociaal hervormers in Nederland en de wereld, 1870-1914* (Hilversum 2015) 253-338.

²⁵ De Jong, *Die Dirigenten der Erinnerung*, 229-230; Dresen, ‘Op weg naar een nationaal landschap’, 650-679; Van Berkel, ‘Ter inleiding’, 602; Smit, *De volksverheffers*, 333; Bank en Van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur*, 48; Davids, ‘Lage landen, verre horizonten’, 613, 615, 618.

²⁶ Roenhorst, ‘Natuurlijke natie’, 741.

²⁷ Bank en Van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur*, 48; Davids, ‘Lage landen, verre horizonten’, 613, 615, 618.

in verband met de industrialisatie, toenemend nationalisme en een vergrote interesse in inheemse natuur rond de eeuwwisseling.²⁸ Desalniettemin missen al deze auteurs een diepgaande analyse van de albums als brontekst. Dit reduceert deze zeer interessante bron vrijwel altijd tot een voorbeeld of anekdote binnen verhalen die elkaar bij wijlen zelfs tegenspreken. Deze scriptie wil de Verkade-albums als een primaire bron analyseren en zo nagaan hoe zij mede een nationale identiteit konden vormgeven in relatie tot de natuur in de vroege twintigste eeuw.²⁹

De hoofdvraag van deze scriptie luidt:

“Op welke manieren konden de Verkade-albums gepubliceerd in de periode 1906-1918 mede vorm geven aan een Nederlandse nationale identiteit?”

Deze hoofdvraag wordt beantwoord aan de hand van drie deelvragen. De eerste deelvraag is contextualiserend en poogt meer inzicht te geven in de invloed van het onconventionele genre ‘verzamelalbum’. Hoe zou dit genre in het bijzonder van betekenis kunnen zijn geweest met betrekking tot nationale identiteitsvorming? De daarop volgende deelvragen richten zich op het inhoudelijke vertoog. Deelvraag twee kijkt naar de genationaliseerde natuur en de Nederlandse identiteit. Hoe nationaliseert de auteur de natuur en welke rol speelt deze natuur in de Nederlandse identiteit volgens hem? De derde deelvraag richt zich op het advies dat de albums de lezer bieden over natuurbeleving. Hoe poogt het vertoog de lezer aan te zetten tot bepaalde attitudes en gedrag ten opzichte van de nationale natuur?

Er worden een aantal methodes toegepast. De eerste deelvraag maakt gebruik van vergelijkend literatuuronderzoek. Publicaties over verzamelen, het samenstellen van albums en identiteitsvorming zullen in verband worden gebracht met de Verkade-albums. Het eerdergenoemde *Natuurlijk Verkade* van Marga Coesèl wordt hierbij gebruikt als referentie voor praktijken omtrent de albums. Coesèl zal aangevuld worden met de albums zelf, foto- en reclamemateriaal. De tweede en derde deelvraag worden beantwoord op basis van een vertooganalyse met een *close reading* methode. Deze methode baseert zich op de discoursanalyse zoals beschreven door taalkundige Ruth Wodak. Zij definieert vertogen als complexe groepen van aan elkaar verbonden talige handelingen, die zich manifesteren in een sociaal veld als thematisch samenhangende tekens, zoals teksten, die op hun beurt binnen genres thuishoren. Een vertoog is dus niet hetzelfde als een tekst. Bij het analyseren van een vertoog is volgens Wodak informatie over context, waaronder historische en sociale context, en het vaststellen van het genre van belang. Dit komt aan bod in deelvraag een. Daarnaast moeten talige handelingen worden vastgesteld en de betekenis van deze talige handelingen worden geïnterpreteerd aan de hand van de gestelde (deel)vragen en de gebruikte bron. Dit zal in deelvragen twee en drie worden gedaan.³⁰

²⁸ Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 22-24.

²⁹ Coesèl, *Natuurlijk Verkade*.

³⁰ Ruth Wodak en Michael Meyer (red.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (Londen 2005) 63-93.

De derde deelvraag past tevens het concept *incipient acts* van literairwetenschapper Kenneth Burke toe. Dit heeft betrekking op het begrip attitudes. In deze scriptie wordt een ‘attitude’ opgevat als een mentale instelling of houding ten opzichte van iets. Met behulp van *incipient acts* kunnen attitudes in een tekst ook worden gezien als beginnende handelingen. Burke stelt dat tekstuele representaties de lezer aan kunnen sporen tot bepaald gedrag. Het ‘beginnend’ wijst er echter op dat de lezer zelf de beslissing maakt om naar dit ‘advies’ te handelen. Ook de Verkade-albums voorzien de lezer van manieren om met de natuur om te gaan. Dat wil niet zeggen dat deze scriptie het resultaat van deze attitudes, het daadwerkelijke gedrag, zal onderzoeken. De focus ligt op hoe teksten *kunnen* aanzetten tot bepaald gedrag en bepaald gedrag ook voorschrijven.³¹

Een tekortkoming van deze vertooganalyse is het gebrek aan aandacht voor de afbeeldingen. Een complete beeld- en tekstanalyse is immers niet het streven van deze scriptie. Dit lijkt tegenstrijdig, aangezien de plaatjes een voornaam bestanddeel zijn van de verzamelalbums. De albums zijn echter rijker in vertoog dan men zou denken. Een album kan rond de negentig bladzijdes tellen, waarvan er maar circa twintig voor plaatjes bestemd zijn. Daarnaast heeft Thijsse weinig invloed gehad op de plaatjes. Zijn vertoog kan dus niet besmet worden met beelden waaraan hij zelf niet meegewerkt heeft. Voor toekomstig onderzoek is een gecombineerde beeld- en tekstanalyse echter aan te raden.

Het bronnencorpus van dit onderzoek bestaat uit de twaalf albums gepubliceerd tussen 1906 en 1918. Deze zijn allemaal van de hand van Jac P. Thijsse. Het *Archief van Nederlandse plaatjesalbums* typeert de albums uit deze tijd als natuuralbums, tussen 1906 en 1909, biotopenalbums, tussen 1910 en 1913, en reisalbums, tussen 1914 en 1918. De natuuralbums zijn de vier jaargetijde albums *Lente*, *Zomer*, *Herfst*, en *Winter*. De biotopenalbums betreffen *Blonde duinen*, *De bonte wei*, *Het Naardermeer* en *Bosch en heide*. Ten slotte vormen *Langs de Zuiderzee*, *De Vecht*, *De IJssel* en *Friesland* tezamen de reisalbums.³²

Dit onderzoek omvat niet alle albums. Het bronnencorpus is echter bepaald met oog op de omvang van de scriptie. Tevens is er met dit corpus sprake van één auteur en volgden de gekozen albums elkaar op. Zo beslaan ze een aaneengesloten periode die eindigt met de Eerste Wereldoorlog, die de albumverkoop tot 1925 stremde. Daarnaast wordt er slechts gekeken naar albums uit de originele oplages. Dat wil zeggen dat er geen gebruik is gemaakt van facsimile’s uit de tweede helft van de twintigste eeuw. Tussen oplages bestaan soms kleine verschillen, maar die beperken zich tot de uiterlijke verschijningsvorm.³³ Ze betreffen zaken als bindwijze, papiersoort, de breedte van de tussenwitregels of kaftontwerpdetails. De tekst blijft op een enkele spellingcorrectie na ongewijzigd. Deze wijzigingen

³¹ Guignard e.a., *Literature, Writing and the Natural World*, 1-10.

³² ANPA Catalogus van Nederlandse plaatjesalbums, <http://plaatjesalbums.info/images/pdf/Verkade1.pdf> (geraadpleegd 15 oktober 2017); Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 22-51, 100-102, 104. Zie tevens de bijlage.

³³ Coesèl, *Natuurlijke Verkade*, 100-102. Deze oplages zijn in hetzelfde jaar als de eerste druk of in de direct daaropvolgende jaren uitgebracht. Niet alle albums hebben meerdere drukken. *Lente* kent in totaal vijf herdrukken. In deze scriptie is gebruik gemaakt van de eerste druk. *Zomer* kent vier herdrukken. *Langs de Zuiderzee* heeft twee herdrukken. *Herfst*, *Blonde duinen*, *De Vecht* en *Friesland* hebben alle slechts een herdruk.

zullen dus geen gevolgen hebben voor dit onderzoek. De albums worden aangevuld met een klein aantal foto's en brochuremateriaal.³⁴

1. Het verzamelalbum en nationale identiteitsvorming

Voordat er naar de inhoud van de albums gekeken wordt, is het belangrijk om stil te staan bij de vorm van deze bron. Hoewel het gebruikelijk is om een bron te contextualiseren, onderscheidt een verzamelalbum zich in het bijzonder van andersoortige tekstuele bronnen. Daarom zullen in dit hoofdstuk een aantal kenmerkende aspecten van het genre 'verzamelalbum' worden bekeken, waaronder de context waarin het genre ontstond, het lezerspubliek, de specifieke plaatsen waar het album ter sprake kwam en het gebruik van de albums. Al deze aspecten zullen gezamenlijk de vraag beantwoorden wat de bijzondere betekenis zou kunnen zijn geweest van het genre 'verzamelalbum' bij het vormgeven van een nationale identiteit.

Context: massacultuur en (wereld)beeldvorming

De historische context vertelt ons veel over de mogelijke impact van de albums op nationale identiteitsvorming. De periode waarin de albumverkoop van Verkade begon, viel samen met de opkomst van andersoortige verzamelspots elders in Europa. Historicus Felix Axster schrijft over het verzamelen van ansichtkaarten in het Duitse keizerrijk. Hij ziet dat deze verzamelspot rond de eeuwwisseling op gang kwam en vanaf dat moment massaal bedreven werd. Dit was het gevolg van de opkomst van de massacultuur. Rond 1900 werden ansichtkaarten een goedkoop commercieel massamedium, toegankelijk voor grotere delen van de Duitse bevolking dan ooit tevoren. Deze omslag naar een massacultuur was volgens Axster cruciaal voor het effect van het verzamelen. Hij stelt dat door het massaal verzamelen van vergelijkbare ansichtkaarten een wereldbeeld tot stand kon komen dat wijdverspreid en genormaliseerd raakte onder het Duitse volk. Axsters argumentatie steunt op de massale afname van ansichtkaarten onder de bevolking, want alleen dan konden deze hun invloed doen gelden als wereldbeeldvormend middel op grote schaal.³⁵

De Verkade-albums in Nederland zijn natuurlijk niet een-op-een vergelijkbaar met ansichtkaarten in het Duitse keizerrijk. Wel kunnen de Verkade-albums ook gezien worden als onderdeel van een op commercie gerichte massacultuur in een periode van toenemende welvaart.³⁶ Deze albums waren immers primair bedoeld als reclamemiddel, goedkoop in productie, betaalbaar en zeer

³⁴ ANPA Catalogus van Nederlandse plaatjesalbums, <http://plaatjesalbums.info/images/pdf/Verkade1.pdf> (geraadpleegd 15 oktober 2017) 10-30.

³⁵ Felix Axster, *Koloniales Spektakel in 9 x 14. Bildpostkarten in Deutschen Kaiserreich* (Bielefeld 2014) 13-20, 60-79, 188-192, 193-207, 209-211, 215-217.

³⁶ Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbefef*, 16, 216; J.C.H. Blom en E. Lamberts (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amsterdam 2014) 398-399.

toegankelijk.³⁷ Dit wordt weerspiegeld in de hoge verkoopcijfers van de albums en de ware verzamelwoede die onder de Nederlandse bevolking was uitgebroken.³⁸ Net zoals Axster beargumenteert dat de ansichtkaarten als massamedium konden leiden tot de normalisering van een wereldbeeld, kunnen de Verkade-albums iets vergelijkbaars hebben teweeggebracht. Als massamedium konden ook zij hebben bijgedragen aan de totstandkoming van een onder de bevolking zeer breed gedragen invulling van de Nederlandse identiteit.³⁹

Het publiek en de plaats: hogere en lagere klassen, private en publieke sfeer

Door wie en waar werden de albums gelezen en besproken? Axster beschrijft hoe in de massacultuur het verzamelend publiek breder en groter werd. Verzamelen was niet langer uitsluitend een tijdverdrijf van de rijkere, maar nu ook toegankelijk voor de lagere klassen. Hij laat tevens zien dat het commerciële verzamelen ook vrouwen vanuit huis een plaats bood in de verzamelwoede.⁴⁰ Ook de Verkade-albums waren beschikbaar voor velen, waaronder vrouwen. Vrouwen waren echter niet het primaire doelpubliek van de albums. Ze waren allereerst gericht op kinderen uit de midden- en arbeidsklasse. Het waren immers deze klassen die door de massacultuur, industrialisatie en welvaartsstijging vanaf de negentiende eeuw toegang kregen tot dergelijke goedkope vrijetijdsbesteding.⁴¹

Het secundaire doelpubliek van de albums betrof de overige leden van het huisgezin.⁴² De albums zouden ook voor volwassenen de moeite waard zijn. Verkade stelde: 'Dan wilde wij zoo gaarne, dat de plaatjes niet alleen de verzamellust

Figuur 3: Brochure: 'Een en ander over het album, de plaatjes, het verzamelen, het ruilen, de verzending enz.'; Cornelis André Vlaanderen in opdracht van Verkade; Zaandam; 1908-1909; 150 jaar Nederlandse reclame, ReclameArsenaal, bro 1999/21 fol (brochure).

³⁷ Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 28, 104. De prijs van de albums gepubliceerd in de periode tussen 1906 en 1918 is 0,50 gulden per stuk. Alleen *De Vecht*, *De IJssel* en *Friesland* waren duurder, respectievelijk 0,60, 0,75 en 1 gulden. Zie tevens de bijlage.

³⁸ Roggeveen, *Van cactus- tot voetbalplaatjes*, 167, 217-218; Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 104. Zie tevens de bijlage.

³⁹ Roggeveen, *Van cactus- tot voetbalplaatjes*, 167, 217.

⁴⁰ Axster, *Koloniales Spektakel in 9 x 14*, 183-188.

⁴¹ Blom e.a., *Geschiedenis van de Nederlanden*, 399; Smit, *De volksverheffers*, 333. Blom e.a. verwijzen naar de toenemende welvaart van mensen uit de 'middengroepen' en later ook de arbeidende klassen van de samenleving in het kielzog van de toenemende welvaart van de hogere klassen in de negentiende eeuw. Een burgerlijke cultuur ontplooidde zich waarbinnen het gezin een centrale positie innam. Volgens Smit, kunnen de albums worden gezien als een van de beschavingsoffensieven bedoeld voor deze midden- en arbeidsklassen.

⁴² K. van Berkel, 'Vóór Heimans en Thijssse. Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland', *Mededelingen van de Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Nieuwe Reeks* 96:3 (2003) 5-57, aldaar 5.

der kinderen zouden bevredigen, maar ook dat ouders en anderen er vreugde van zouden kunnen hebben, --- dat er voor allen wat uit te leren zou zijn (...).⁴³ Van deze familiale context schetsen Coesèl en de albums een sprekend beeld. Coesèl wijst op het gezin dat zich regelmatig rond de grote keukentafel verzamelde en samen plaatjes plakte.⁴⁴ Voorbeelden uit de albums zijn het voorwoord van *Zomer*, waarin Verkade schrijft over een moeder die met haar kleuter plaatjes verzamelt en het voorwoord van *Winter*, waar Verkade vermeldt: ‘In hoeveel gezinnen zijn onze albums een voortdurende bron van genot!’ Tevens beschrijft Thijsse de albums als erfstukken die aan kleinkinderen moesten worden doorgegeven.⁴⁵ De albums drongen dus tot ver in de private omgeving door en werden onderdeel van het gezinsleven voor meerdere generaties.

Deze private sfeer breidde zich uit door de directe omgeving erbij te betrekken. Verkade raadde namelijk aan om plaatjes eerst in de directe omgeving, bij familie of burens, te ruilen. Dit werd vermeld in brochures die in alle verkochte albums werden gelegd.⁴⁶ Het album was dus zowel onderwerp van sociale praktijken in het kerngezin, als in de uitgebreide familie en bij de burens in de straat. Coesèl schrijft tevens dat niet alleen aan de Nederlandse keukentafels over de albums werd gesproken, maar ook in meer publieke plaatsen zoals in ‘salons en in theater- en concertzalen’.⁴⁷ Deze verwijzing naar theaters en salons illustreert tevens de aanwezigheid van lezers uit de hogere klassen, die ook na de commercialisering nog deel uitmaakten van het albumpubliek. Er kan dus vanuit worden gegaan dat de albums in hoge en lage klassen, onder kinderen én volwassenen en zowel publiek als privaat onderwerp van gesprek waren. Zo konden ze een gedeeld beeld van Nederland onder nagenoeg de gehele Nederlandse bevolking verspreiden.⁴⁸

Motivatie achter gebruik: lid van de verbeelde gemeenschap

Een ander aspect van een plakalbum is de motivatie achter het gebruik. Historica Susie Protschky schrijft in een artikel over het vervaardigen van private fotoalbums over de koninklijke familie in de Nederlandse koloniën tijdens de regeerperiode van koningin Wilhelmina. Volgens Protschky zijn deze albums uitingen van ‘oranjegevoel’ en droegen daarom bij aan het inschrijven van de maker in een groter netwerk: dat van het Nederlandse rijk. ‘Oranjegevoel’ bond mensen aan elkaar en aan de natie. Hier speelt het concept *imagined community* van Benedict Anderson een rol. De Nederlandse natie, de

⁴³ Thijsse, *Lente*, 3.

⁴⁴ Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 50, 68.

⁴⁵ Jac P. Thijsse, *Zomer* (Zaandam 1907) 3-4; Jac P. Thijsse, *Winter* (Zaandam 1909), 4-5; Jac P. Thijsse, *Langs de Zuiderzee* (Zaandam 1914) 78.

⁴⁶ Zie figuur 3 voor een voorbeeld van een brochure.

⁴⁷ Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 39.

⁴⁸ Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 39.

gemeenschap die zichzelf ziet als Nederlands, is het resultaat van verbeelding en bestond, aldus Protschky, gedeeltelijk ten gevolge van de collectieve ‘oranje’-gevoelens van haar leden.⁴⁹

Wat Protschky opvalt, is dat mensen dit op verschillende manieren en om verschillende redenen deden. Albummakers, zowel witte Nederlanders afkomstig uit de hogere klasse als de inheemse bevolking, vulden ‘oranjegevoel’ namelijk op verschillende manieren in. Dit had echter geen effect op hun ervaring van deelname aan de verbeelde Nederlandse natie. Protschky laat daarmee zien dat een verbeelde gemeenschap ook ruimte bood voor verschillende motivaties, ideeën en emoties achter een collectief verhaal, zonder dat deze verscheidenheid afbreuk deed aan het lidmaatschap van een individu.⁵⁰

Hetzelfde kan gezegd worden van de Verkade-albums. Deze wijken af van de fotoalbums die Protschky onderzocht, omdat de Verkade-albums een kant-en-klare verbeelding van de Nederlandse natie geven. Toch kan gesteld worden dat het album ook ruimte bood voor eigen ideeën en emoties ten opzichte van de inhoud. Dit was mogelijk omdat, zelfs in een klimaat van beginnende verzuiling, natuur een neutraal interessegebied bleef.⁵¹ Ongeacht verschillende opvattingen, konden alle lezers een gevoel van verbondenheid aan de natie vormen. Dit is tevens relevant als er gekeken wordt naar de, weliswaar beperkte, afzet van Verkade-albums in Nederlands-Indië.⁵² Het bezig zijn met een verzamelalbum kon dus bijdragen aan het ervaren van lidmaatschap aan Nederland als verbeelde gemeenschap door lezers van hogere en lagere klassen, uit verschillende zuilen en in Nederland alsmede Nederlands-Indië.

Het object en het gebruik: Billigs banaal nationalisme

Het handelen op zichzelf is ook relevant. Dit lijkt op het eerste gezicht vanzelfsprekend. Men kocht een album en verzamelde plaatjes om deze te vullen. Thuis werden de plaatjes door de kinderen ingeplakt, met eventueel hulp van gezinsleden. Toch is de praktijk van belang in het bepalen van de invloed van de albums op nationale identiteitsvorming. Achter dit albumgebruik schuilt namelijk het concept *banal nationalism* van Michael Billig.⁵³

Figuur 4: Foto: ‘Meisjes tonen hun albums op een ruilbeurs voor Verkade-plaatjes te Rotterdam’; vervaardiger onbekend; Rotterdam; 1912; Fotocollectie Het Leven (1906-1941), Spaarnestad Photo.

⁴⁹ Susie Protschky, ‘Photography and the Making of a Popular, Colonial Monarchy: The Netherlands East Indies during Queen Wilhelmina’s Reign (1898-1948)’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 130:4 (2015) 3-29, aldaar 3-7, 13-15, 27-28.

⁵⁰ Protschky, ‘Photography and the Making of a Popular, Colonial Monarchy’, 13-15.

⁵¹ Aerts en Te Velde, ‘De taal van het nationaal besef, 1848-1940’, 436-437, 451-454; Blom e.a., *Geschiedenis van de Nederlanden*, 404-408.

⁵² Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 41, 53.

⁵³ Michael Billig, *Banal Nationalism* (Londen 1995).

Een zeer bruikbare toepassing van dit concept komt van antropoloog Catherine Palmer. Zij gebruikt *banaal nationalisme* in haar onderzoek naar erfgoed-*sites* in Groot-Brittannië. Met banaal nationalisme typeert Palmer de activiteit van het toerisme. Zij laat zien hoe de alledaagse, banale bezigheid van het bezoeken van een monumentaal pand juist sterk bijdraagt aan gevoelens van nationale binding. Deze activiteit is ondanks de onopvallende aard dus toch nationalistisch. Toeristische activiteiten zijn in haar ogen de fijnere invulling van de brede banden die een individu gevoelsmatig verbindt aan het grotere nationale geheel.⁵⁴

De Verkade-albums zijn tevens een vorm van banaal nationalisme. Ze functioneren als een van die minder uitgesproken invullingen van de abstractere banden waarmee iemand zich verbonden voelt aan de natie. Het nationale aspect vindt men in de inhoud. Het dagelijkse en banale aspect komt terug in de aard en het gebruik van verzamelalbums. Enerzijds is een Verkade-album banaal, omdat het voornamelijk gericht was op kinderen en tevens een niet zeer uitgesproken vorm van nationalisme betreft. In vergelijking met politieke pamfletten kan een kinderalbum immers vrij onbeduidend lijken. Anderzijds, waren de albums onderdeel van het dagelijks leven. Ze werden regelmatig, waarschijnlijk altijd na het vergaren van een plaatje, ter hand genomen. Dit gebeurde het gehele jaar en betrok meerdere gezinsleden.⁵⁵

Albums waren echter niet alleen onderdeel van het dagelijks leven van het gezin. Het verzamelen bracht verzamelaars in contact met anderen. Men kwam elkaar tegen door het ruilen op straat, binnen de familie of op de door Verkade georganiseerde ruilbeurzen, zoals te zien op figuren 4 en 5. De zoektocht naar plaatjes zal er tevens toe geleid hebben dat mensen die niet verzamelden kennis meekregen van de albums. Deze onopvallende, maar relatief prominente plaats van een nationalistisch album in het dagelijks leven van vele Nederlanders, actieve verzamelaars of niet, sluit aan op Billigs concept banaal nationalisme. De albums vormden een onbewuste en constante herinnering aan het bestaan van de natie en de nationale natuur, die veel doordringender was dan een politiek pamflet en tot aan de kinderen toe reikte.⁵⁶

Figuur 5: Foto: 'Verzamelen, verzamelaars. De Verkade-plaatjes ruilbeurzen van de firma Verkade te Rotterdam, Nederland 1912'; vervaardiger onbekend; Rotterdam; 1912; Fotocollectie Het Leven (1906-1941), Sparnestad Photo.

⁵⁴ Palmer, 'An Ethnography of Englishness', 6-7.

⁵⁵ Een jaar werd door Verkade berekend als de gemiddelde benodigde tijd om een album gevuld te krijgen. Zie figuur 3.

⁵⁶ Coesël, *Natuurlijk Verkade*, 30; Billig, *Banal Nationalism*, 5-9, 93-95, 114-119, 154-155, 174-177.

Conclusie: het genre is van betekenis

Er zijn een aantal aspecten verbonden aan het genre ‘verzamelalbum’ die het album in het bijzonder betekenisvol maken in de vorming van een nationale identiteit. Ten eerste is dat de kracht van een massamedium om een genormaliseerd beeld bij een groot deel van de bevolking te doen ontstaan, zoals Felix Axster dat beargumenteert in het geval van het Duitse keizerrijk. Een album was een goedkoop en toegankelijk massamedium en kon daardoor een idee van de natie verspreiden onder relatief veel Nederlanders. Ten tweede was het lezerspubliek van de albums omvangrijk en gevarieerd. Deze vergroting en verbreding van het publiek was ook het gevolg van de massacultuur. Hoewel Verkade de albums produceerde gericht op kinderen en het kerngezin, kregen veel meer mensen er kennis van met ten gevolge van de ruilactiviteiten. Naast deze gezinnen uit de lagere klassen bleven ook de hogere klassen geïnteresseerd in de albums. Daarbij werd het album in verschillende contexten besproken, in een intieme familiale omgeving en in publiekere situaties op straat of in het theater. Ten derde is het bezig zijn met een album een wijze waarop een individu zich kon inschrijven in de natie als verbeelde gemeenschap ongeacht zijn achtergrond, zoals Protschky liet zien. In het geval van de Verkade-albums waren dit mensen uit verschillende klassen, zuilen en in Nederland en Nederlands-Indië. De focus op natuur kon de verscheidenheid van het lezerspubliek immers neutraliseren. Ten slotte kunnen de albums en de bijkomende verzamelpraktijken worden getypeerd als banaal nationalisme. De albums zijn een relatief onuitgesproken vorm van nationalisme, maar vormden wel een structureel onderdeel van het dagelijks leven en dus een constante herinnering aan de natie. Zo, en ook door de andere genoemde punten, kan dit verzamelalbum een effect hebben gehad op de vorming van een nationale identiteit. Maar hoe kwam een nationale invulling van de natuur tot stand en welke rol zou deze natuur moeten spelen in de Nederlandse identiteit? Dit is het onderwerp van de volgende deelvraag.

2. De genationaliseerde natuur en de Nederlander

De vorige deelvraag liet de impact van het genre van de albums zien op de vorming van een nationale identiteit. Deze deelvraag richt zich op de inhoud van de albums: het vertoog. Eerst zal gekeken worden naar de manier waarop Thijsse de natuur in zijn vertoog nationaliseert, welke strategieën hij daarbij gebruikt en welke tegenstrijdigheden hij onbewust in zijn tekst verwerkt. Willemien Roenhorst wijst op het gebruik van ‘ons’ en ‘wij’ als een nationaliserende strategie.⁵⁷ Er is echter meer te zeggen over het vertoog van Thijsse. Hoe komt een nationale natuur tot stand? Daarna zal nagegaan worden welke rol deze nationale natuur speelt in de Nederlandse identiteit volgens Thijsse. Is de Nederlandse natuur volgens hem voldoende onderdeel van de nationale identiteit?

⁵⁷ Roenhorst, ‘Natuurlijke natie’, 741.

Wild/aangeplant en inheems/uitheems

Een van de manieren waarop Thijssse de natuur een nationaal karakter toeschrijft, is met het gebruik van de binaire opposities wild/aangeplant en inheems/uitheems. Met deze tegenstellingen brengt hij een kunstmatige categorisatie aan in de natuur die nationale waarde toekent aan planten of dieren. Deze twee tegenstellingen lopen in het gebruik vaak door elkaar, maar grofweg kan gesteld worden dat de tegenstelling wild/aangeplant toepasbaar is op categorisatie binnen de Nederlandse natuur en op categorisatie van Nederlandse natuur ten opzichte van niet-Nederlandse natuur, terwijl inheems/uitheems alleen toepasbaar is op de internationale categorisatie.

Een voorbeeld van de wild/aangeplant oppositie is Thijssses beschrijving van de duinen in *Zomer*. Hij schrijft: ‘Er zijn stukken in de duinen, die in den voorzomer mooier zijn dan de rijkste pronk van kostbare lustgaarden.’⁵⁸ Hier zet Thijssse de wilde natuur op de duinen af tegen de niet-wilde natuur in dure aangeplante parktuinen. Een voorbeeld waarin deze oppositie zowel binnen Nederland als de oppositie tussen landen voorkomt, is deze uitweiding over sneeuwkllokjes:

‘Geen wonder, dat deze plant de lieveling is van allen en dat is wel de oorzaak ervan, dat we ze zoo weinig in ’t wild vinden. Overal waar ze groeien, worden ze uitgegraven en meegenomen naar tuintjes en parken en daar komen ze ieder jaar in steeds toenemend aantal weer te voorschijn. Daarbij moeten ze zich het gezelschap laten welgevalen van uitheemsche sneeuwkllokjes-soorten (...).’⁵⁹

De Nederlandse sneeuwkllokjes zijn hier uit hun wilde omgeving gehaald en in parken geplant, waar ze schijnbaar betreuenswaardig de grond delen met aangeplante, buitenlandse sneeuwkllokjes. Ook de overdenking van de clematisplant is een voorbeeld van een wild/aangeplant tegenstelling. In *De IJssel* stelt Thijssse dat deze oorspronkelijk in Zuid-Limburg en Duitsland groeit, maar ook langs de IJssel voorkomt. Dit is echter ‘vaak onder omstandigheden, die doen vermoeden, dat hij opzettelijk is aangeplant.’⁶⁰

Thijssse is nooit expliciet negatief over aangeplante natuur. Hij verheerlijkt nagenoeg alle natuur.⁶¹ De keuze voor ‘opzettelijk’ en de voorgaande citaten uit *Zomer* en *Lente* doen echter vermoeden dat een aangeplante plant minder waardevol is dan een wilde. Binnen de Nederlandse natuur betekent dit dat een ‘wilde’ plant een hoger aanzien geniet dan een aangeplante, maar ‘Nederlandse’ plant. Internationaal gezien is ‘vreemde’ flora en fauna minderwaardig aan Nederlandse. Dit steunt

⁵⁸ Thijssse, *Zomer*, 30-31.

⁵⁹ Thijssse, *Lente*, 9.

⁶⁰ Jac P. Thijssse, *De IJssel* (Zaandam 1916) 67. Een ander mooi voorbeeld is te vinden in: Jac P. Thijssse, *Bosch en heide* (Zaandam 1913) 18: ‘In de bosschen beoosten de Vecht groeit dit plantje [de sterremuur] in overvloed, in sommigen Hollandsche bosschen, zooals het Haarlemmerhout en Haagsche bosch ook wel, maar ik heb een hard vermoeden dat het daarheen is overgeplant’.

⁶¹ In alle albums is Thijssse bijna uitsluitend positief over natuur. Ontelbare keren gebruikt hij de woorden ‘wonderlijk’, ‘mooi’ en ‘prachtig’ om de natuur te beschrijven. Zelfs planten en dieren die op het eerste gezicht afzichtelijk lijken zijn van dichtbij zeer mooi of transformeren in mooie planten en dieren tijdens hun levensloop. Zie tevens: Van Berkel, ‘Ter inleiding’, 602-603; Van Berkel, ‘Vóór Heimans en Thijssse’, 50.

waarschijnlijk op de impliciete notie dat ‘wilde’ natuur meer authenticiteit bezit dan aangeplante natuur, wiens authenticiteit immers verstoord is door het verplanten naar plekken waar ze ‘niet thuis horen’.

De inheems/uitheems oppositie classificeert natuur op basis van nationaliteit. De internationale wild/aangeplant oppositie is daarom sterk verbonden met deze inheems/uitheems categorisatie en het gebruik van deze twee gaat veelal hand-in-hand. Zo schrijft Thijsse over de larixboom: ‘Eigenlijk is hij geen inlander, hij is aangeplant’.⁶² Deze larix is dus niet alleen aangeplant, maar tevens geen ‘inlander’. De oppositie inlander/vreemdeling of inheems/uitheems komt vaak voor in de albumtekst. Bijvoorbeeld aan het eind van een verhandeling over buitenlandse heesters, waar Thijsse benadrukt dat ‘we vooral niet vergeten dat we Hollanders zijn en dat we het heengaan van den winter vooral moeten bestudeeren aan onze eigen planten.’⁶³ Ook dit fragment, waarin Amerikaanse met Nederlandse bomen vergeleken worden, creëert een nationale tegenstelling:

‘Daar heb je in de eerste plaats de wilde wingerd (...). ’t Is een echte Amerikaan (...). Een waardig metgezel is de sumach. Aan den naam alleen al zie je, dat we te doen hebben met een echte Roodhuid.

Deze boom wordt veel aangeplant in parken en tuinen (...). Nu die sumach dan vertoont ook zeer vurige kleuren en is een waar sieraad in onze parken. (...) Maar nu kunnen wij met onze eigen boomen en heesters toch ook gerust wel voor den dag komen. Ik zou ook kunnen beweren dat de fijne tinten van onze eiken en beuken, berken, esschen en okkernoten veel edeler zijn dan dat Amerikaansch marktgeschreeuw, maar voor enkele maal is een goede schreeuw toch ook niet te versmaden. En daarom plaats ik met genoegen tegenover de Amerikaansche wilde wingerd, Amerikaanschen eik en den sumach onze berberis, meidoorn, kardinaalshoedje, Geldersche roos en braam die in een gunstig najaar in felheid van kleuren voor geen enkele plant ter wereld behoeven onder te doen.’⁶⁴

Er bestaat voor Thijsse dus een wij/zij verhouding binnen de natuur. Natuur kan een kernachtige nationaliteit bezitten, zoals in deze citaten bepaalde bomen Amerikaans en andere ‘Hollands’ zijn. Dit komt overeen met de opmerking van de eerder genoemde antropoloog Remco Ensel dat het landschap in de eerste helft van de twintigste eeuw gezien werd als de onveranderlijke kern en zelfs het fundament van de natie.⁶⁵

Deze oppositie brengt echter ook een moeilijkheid met zich mee. De termen inheems en uitheems zijn namelijk elastischer dan op het eerste gezicht lijkt: want wanneer is een plant of dier werkelijk inheems? Er kan in het meest extreme geval zelfs gesteld worden dat totaal inheemse of uitheemse natuur niet bestaat, omdat natuur los staat van de constructivistische natie. Ook Thijsse worstelt hiermee. Dit leidt tot een interne tegenstrijdigheid, want hoe stellig hij de ‘vaderlandsche’ flora

⁶² Thijsse, *Lente*, 14.

⁶³ Thijsse, *Winter*, 54.

⁶⁴ Jac P. Thijsse, *Herfst* (Zaandam 1908) 41.

⁶⁵ Ensel, ‘Hollandse Heimat’, 217-219.

en fauna benoemt, zo sterk spreekt hij zichzelf ook tegen.⁶⁶ Dit blijkt onder andere in deze passage over de vogeltrek:

‘t Zijn gasten uit ’t Oosten, die onze eigen roodborstjes, welke ons in Augustus verlieten, komen vervangen. Een enkele maal gebeurt het, dat een Hollandsche roodborst den winter over hier blijft, maar de meeste gaan heen, en wat wij hier ’s winters van roodborstjes zien, zijn vreemdelingen. (...) Eigenlijk gaat het niet aan om, van vogels sprekende, het woord vreemdelingen te gebruiken. Een vogel is overal te huis, de heele wereld hoort hem toe, en ge kunt dan ook zonder moeite opmerken dat die Laplandsche roodborsten zich hier volkomen thuis gevoelen.’⁶⁷

Hij kent hier roodborstjes nationaliteiten toe, maar erkent in dezelfde alinea dat vogels eigenlijk geen nationaliteit kunnen bezitten. Deze tegenstrijdigheid komt in vrijwel alle bestudeerde albums voor. Thijssse poogt dit op te lossen door ‘vreemde’ planten en dieren op te nemen als ‘inlanders’. Zij hebben na een bepaalde periode als vreemdelingen een nieuwe nationaliteit vergaard en zijn onderdeel geworden van de nationale natuur. Dit opnemen van planten en dieren in de nationale natuur gebeurt onder meer in *Blonde duinen*:

‘Een enkele vreemdeling raakt hier zoo goed thuis, dat hij haast als inlander beschouwd mag worden en ook door insecten als zoodanig wordt behandeld. (...) De Heggerank moet eigenlijk ook een uitheemsche plant zijn, maar is al sedert zoo langen tijd in onze duinen verwilderd, dat hij er volkomen thuis is en door allerlei insecten overvloedig wordt bezocht.’⁶⁸

Een ander voorbeeld is het verhaal van de Luzernevlinder:

‘En hier heb ik nog een andere vlindervriend en tegelijk een vlinderbloem ook, de blauwe Luzerne klaver, een plant, hier ingevoerd uit Zuid Europa, maar zoo algemeen verbouwd, dat hij wel langzamerhand als inlander beschouwd mag worden. (...) Geen wonder dan ook, dat zich ook reeds volgelingen van deze plant in ons land komen vertoonen en wel twee buitengewoon mooie vlinders, de oranje en de gele luzernevlinder. (...) Nu kunnen ze lang zooveel kou niet verdragen, als de insecten, die hier al van oudsher thuis zijn. (...) Wanneer we nu een zachten winter hebben (...) dan bestaat er kans, dat ze zich verpoppen en dat we dan in den zomer zuiver Hollandsche luzernevlinders te zien krijgen.’⁶⁹

⁶⁶ Thijssse, *Zomer*, 19.

⁶⁷ Thijssse, *Herfst*, 19.

⁶⁸ Jac P. Thijssse, *Blonde duinen* (Zaandam 1910) 46-48.

⁶⁹ Jac P. Thijssse, *De bonte wei* (Zaandam 1911) 75.

Deze twee passages zijn veelzeggend. Enerzijds, omdat Thijssse hier spreekt van ‘zuiver Hollandsche’ vlinders. Deze vlinders zijn ingeburgerd in een nationale natuur die een zekere graad van zuiverheid kent die ook door een ‘vreemdeling’ kan worden bereikt. Anderzijds, omdat hier meerdere malen verwezen wordt naar de verblijfsduur van de natuur, in de woorden ‘van oudsher’ en ‘sedert zoo langen tijd’. Deze tijdsduur van verblijf is klaarblijkelijk een ietwat vage maatstaaf waarmee authenticiteit en nationaliteit kunnen worden gemeten. Als een plant of dier lang genoeg in Nederland verblijft, dan kan deze ‘zuiver’ Nederlands worden.

Wellicht ligt hieraan de notie ten grondslag dat dieren en planten geen intrinsieke nationaliteit bezitten, maar dat nationaliteit in de bodem verankerd zit. Nationaliteit wordt aan dieren en planten toegekend die deze bodem verrijken met hun langdurige of permanente aanwezigheid. De natuur is daarbij niet kernachtig nationaal, maar wel intrinsiek waardevol en in staat waarde te schenken aan de natie. Van de aanwezigheid van natuur kan dus de waarde van de nationale bodem afgeleid worden. Dit sluit aan op het belang dat Thijssse hecht aan natuurbescherming en de angst die hij uit over het kwijtraken van natuur. Dat kan immers potentieel leiden tot de ontwaarding van de natie.⁷⁰

Thijssse lijkt deze hypothese te bevestigen door natuur ongeacht van nationaliteit te verheerlijken en door dankbaarheid en blijdschap uit te spreken over de aanwezigheid van bepaalde natuur in het ‘nuchtere Holland’.⁷¹ Dit fragment over zeepekruid illustreert dit:

‘Waarschijnlijk is deze plant niet oorspronkelijk inheemsch, maar sinds overoude tijden als sierplant gekweekt en later verwilderd. Je vindt ze ook wel eens met dubbele bloemen, maar die met enkele zijn
’t mooist en ik ben blij, dat ze zoo bij duizenden in onze duinen groeien.’⁷²

Hier komen de blijdschap voor de aanwezigheid van natuur, de verheerlijking van natuur, de nationalisering van aangeplante uitheemse tot inheemse natuur en de verblijfsduur van de natuur als indicatie van deze nationalisering samen. De natuur heeft waarde geschonken aan ‘onze duinen’ en de bodem verleent op zijn beurt, na verloop van tijd, een nationaliteit. Hier is een parallel te trekken met het staatsnationalisme, een lossere opvatting van nationalisme die minder waarde hecht aan etniciteit dan zijn tegenhanger, het volksnationalisme. Dit kernidee, dat natuur nationaliteit ontleent aan de bodem, is echter niet alomvattend. De interne tegenstrijdigheid in de tekst laat immers plaats voor de veronderstelling dat natuur wel een kernachtige nationaliteit kan bezitten, vergelijkbaar met een

⁷⁰Jac P. Thijssse, *Het Naardermeer* (Zaandam 1912); Jac P. Thijssse, *Langs de Zuiderzee* (Zaandam 1914); Jac P. Thijssse, *De IJssel* (Zaandam 1916). Deze angst voor het verdwijnen van de natuur is het duidelijk in Thijssses steeds terugkomende steunbetuigingen voor Natuurmonumenten en andere initiatieven die zich inzetten om natuur te behouden. Met name in *Het Naardermeer*, *Langs de Zuiderzee* en *De IJssel* komt dit een aantal keer aan bod. Dit als reactie op plannen om van het Naardermeer een vuilstort te maken, de Zuiderzee droog te leggen en landgoederen langs de IJssel te verkopen en de bomen te kappen. Ook in de andere albums uit Thijssse zorgen over het behoud van natuur.

⁷¹ Thijssse, *Zomer*, 12: ‘Nuchter’ draagt hierbij de betekenis van sober of onopgesmukt. Tevens, wil deze verheerlijking van alle natuur niet zeggen dat er hier van hiërarchie geen sprake meer is. Thijssse verheerlijkt alle natuur, maar is beduidend positiever over de Nederlandse natuur. Zie bijvoorbeeld het voorafgaande citaat over uitheemse en inheemse heesters of het citaat over de Amerikaanse boomsoorten.

⁷² Thijssse, *Blonde duinen*, 37.

volksnationalistische opvatting. Deze twee invullingen van nationale natuur bestaan in het vertoog naast elkaar.⁷³

De natuur en het verleden

Een tweede manier waarop Thijssse de natuur een nationale invulling geeft, is door verwijzingen naar het verleden. Historici Klaas van Berkel en Leen Dresen stellen dat natuurliteratuur na 1900 vrij bleef van verwijzing naar het nationale verleden ‘en een vanuit dat verleden gedefinieerde ‘volkseigenheid’.⁷⁴ Dit is in het geval van de albums niet geheel terecht. Thijssse wisselt in zijn vertoog vertellingen over natuur namelijk af met vertellingen over ‘Vaderlandsche historie’.⁷⁵ Zo ontstaat tijdens het lezen toch een band tussen natuur en geschiedenis. Een voorbeeld hiervan is Thijssses vertelling over molshopen in weilanden:

‘In de Vaderlandsche Geschiedenis zijn tal van paarden in molshoopen gestruikeld en dat heeft de berijders menig sleutelbeen en soms het leven gekost; ge kent de gevallen. (...) Maar nu kun je ook een beetje begrijpen, hoe vaak een gewone koe of een werkpaard, waar de Geschiedenis niets mee te maken heeft, op die manier zijn pooten komt te breken.’⁷⁶

Hoewel Thijssse stelt dat geschiedenis met dierenpoten niets te maken heeft, neemt hij de keuze deze geschiedenis er wel bij te betrekken. Zonder dat een molshoop direct iets vertelt over een volkseigenheid, wijst het de lezer wel op de verbinding tussen natuur en het verleden.

Hiernaast vertelt Thijssse over vele bekende en door hem gevierde namen uit de Nederlandse geschiedenis, waaronder Geert Groote, Erasmus, Thomas van Kempen, Floris V, Maurits, Pieter Corneliszoon Hooft, Jan Haring, Abel Tasman en Jan Pieterzoon Coen. Hij schrijft over de Watergeuzen, het Beleg van Haarlem en het Bloedbad van Naarden.⁷⁷ Ook trekt hij vergelijkingen met Nederlandse kunstgeschiedenis. Een voorbeeld is *De twee broeders voor Bommel*. Dit is een nationalistisch gedicht over de Opstand van de negentiende-eeuwse dichter Willem Bilderdijk.⁷⁸ Thijssse

⁷³ Leerssen, *Nationaal denken in Europa*, 12; Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 14.

⁷⁴ Dresen, ‘Op weg naar een nationaal landschap’, 676, 678-679; Van Berkel, ‘Ter inleiding’, 602-603. Het citaat is afkomstig uit de tekst van Leen Dresen. Klaas van Berkel trekt een soortgelijke conclusie, waarin hij stelt dat ‘oude historische motieven’ niet langer doorklinken in Thijssses pleidooien voor Natuurmonumenten. ‘Om een landschap te waarderen, had men niet langer de omweg van de vaderlandse geschiedenis nodig; dat was een hulpconstructie die in de twintigste eeuw overbodig leek’, aldus Van Berkel.

⁷⁵ Jac P. Thijssse, *De Veicht* (Zaandam 1915) 25.

⁷⁶ Thijssse, *De bonte wei*, 79.

⁷⁷ Thijssse, *Langs de Zuiderzee*, 46: Het Bloedbad van Naarden wordt niet expliciet genoemd, maar Thijssse schrijft: ‘Vooreerst vergeet geen een Nederlander wat daar op [1] December 1572 is gebeurd. Naarden is zoo te zeggen de keerzijde van de medaille, waarvan Brielle de schitterende voorkant is.’

⁷⁸ Willem Bilderdijk, *De dichtwerken van Bilderdijk. Deel 1* (Haarlem 1856) 6.

http://www.dbnl.org/tekst/bild002dich01_01/bild002dich01_01_0038.php (geraadpleegd 19 december 2017); Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Willem-Bilderdijk> (geraadpleegd 19 december 2017).

gebruikt dit gedicht als metafoor voor twee concurrerende planten die in hun onderlinge strijd gelijktijdig hun einde vinden.⁷⁹ Ook ziet hij overeenkomsten tussen vuurvliegjes en ‘de gloed van de brandende turfjes’ op schilderijen van de Nederlandse meester Jan Steen.⁸⁰ Dit alles laat de lezer niet ontgaan dat de natuur en de roemrijk Nederlandse geschiedenis samen gaan.⁸¹

Thijsse is tevens bekend met ideeën over de Nederlandse volksstammen. Hoewel hij de stereotypering van Friezen beklagt, schrijft hij wel kenmerken toe aan ‘de’ Friezen en brengt hij tevens korte verwijzingen naar verschillende volkeren aan in zijn tekst.⁸² Daarbij duidt hij bepaalde volkeren als Nederlandse voorvaderen, zoals in het fragment waarin terpen zijn ‘gedachten terug deden dolen naar onze voorvaderen, de dappere Batavieren en de stoere Friezen’.⁸³ Er zijn daarnaast nog andere voorvaderen die Thijsse bij de lezer voor de geest poogt te halen. Zo vertelt hij bijvoorbeeld over de mensen uit Dokkum en de moord ‘door hun voorvaderen op Bonifatius gepleegd’.⁸⁴

In de vertellingen worden deze Vaderlandse helden en voorvaderen beschreven als dicht bij de natuur staand. Deze figuren hebben een waardering en liefde voor natuur die als voorbeeld dient voor allen. De voorvaderen dankt Thijsse bijvoorbeeld voor de lindeboom, die door de contemporaine Nederlanders niet gewaardeerd wordt:

‘Hoe goed is het, dat onze voorvaderen zooveel van den lindeboom hielden, want nu vinden we ze door het heele land. Boeren en arbeiders en kleine renteniertjes planten ze ook nu nog wel in hun erven en hoven, maar in de nieuwe villatuinen schijnt er alweer geen plaats voor te zijn.’⁸⁵

Doordat de natuur in het vertoog constant in contact staat met het nationale verleden, door verwijzingen naar de Vaderlandse geschiedenis, naar Nederlandse volksstammen of naar voorouders, wordt deze natuur een in het heden tastbaar onderdeel van dit verleden of zoals Remco Ensel schrijft: ‘Het landschap biedt het nationalistische gedachtegoed de belofte dat hier het ware verleden (...) bewaard is gebleven.’⁸⁶

De Nederlander en de natuur

Welke rol speelt deze nationale natuur volgens Thijsse binnen de Nederlandse identiteit? Kortgezegd is het antwoord: bijna geen. Thijsse rapporteert met veel teleurstelling dat de natuur amper betekenis heeft in de nationale identiteit van Nederlanders. Mensen zouden achteloos aan bewonderenswaardige natuur voorbij lopen. Dit is volgens Thijsse het resultaat van onoplettendheid, onwetendheid en

⁷⁹ Jac P. Thijsse, *Zomer* (Zaandam, 1907) 47.

⁸⁰ Thijsse, *De bonte wei*, 43.

⁸¹ Voor de genoemde verwijzingen naar de historische figuren en gebeurtenissen, zie o.a.: Thijsse, *Langs de Zuiderzee*, 44, 57, 71; Thijsse, *De Vecht* 25, 39; Thijsse, *De IJsel*, 7, 78.

⁸² Jac P. Thijsse, *Friesland* (Zaandam 1918) 22-23, 45.

⁸³ Thijsse, *Langs de Zuiderzee*, 32.

⁸⁴ Thijsse, *Friesland*, 49.

⁸⁵ Thijsse, *Zomer*, 28.

⁸⁶ Ensel, ‘Hollandse Heimat’, 217.

ongeduld. Zo schrijft hij over wilde bloemen: ‘de meeste menschen loopen zoo maar langs de bloemen heen, zonder zelfs te kijken’⁸⁷ en over een watergebied:

‘Eerst is alles leeg en stil. Dat duurt soms een kwartier en ongeduldige menschen zijn dan al lang weer weggelopen, mopperend, dat er in de natuur toch lang zooveel niet te zien is, als sommigen wel beweren.’⁸⁸

De emoties die Thijsse daarover uit variëren van mild onbegrip naar absolute verbijstering. Milde reacties zijn die citaten hierboven. Op de vaststelling dat een oude dame nog nooit een vlier had zien bloeien, reageert Thijsse echter geschokt: ‘Zoo iets vind ik huiveringwekkend’.⁸⁹ Hij lamenteert daarbij dat Nederlanders slechts ‘met de oogen naar den grond dubbeltjes zoeken of voorovergebogen als het reddelooze vee’ door het leven gaan.⁹⁰

Er zit onderscheid in zijn beeld van de Nederlanders. Thijsse licht namelijk stedelingen uit als de meest onwetende groep. Hun beperkte natuurkennis komt uit boeken, maar ze zijn onbekend met de buitenwereld.⁹¹ Als stedelingen buiten komen, worden ze gemakkelijk verrast, zoals de ‘onberaden stadsmeisjes’ die eenvoudig bang worden gemaakt voor het moerassige Naardermeer en de ‘stadsmensch’ die ‘buiten nooit iets anders ruiken dan wegstof, benzine en de gekneusde doovennetels’ en van bepaalde bloemen niet geloven ‘dat zoo iets dood gewoon en overvloedig in ’t wild groeit’.⁹² Dit hangt samen met de door Thijsse gecreëerde oppositie tussen natuur en de moderne, geïndustrialiseerde stad. Hij schrijft bijvoorbeeld: ‘De boomen in de stad zijn daar [verkleuren] altijd iets gauwer mee dan de boomen op het land, zooals trouwens de stad alle onaangename dingen een beetje eerder, een beetje langer en een beetje erger heeft dan het platteland.’⁹³ Het platteland is klaarblijkelijk aangenamer dan de stad. Omdat stad de industrialisatie belichaamt, wordt deze tevens voor Thijsse medeplichtig aan de bedreigingen van de natuur. Hij stelt bedrukt dat bepaalde vreemde natuurverschijnselen ‘afdwaling der natuur’ zijn, ‘veroorzaakt door het stadsleven’.⁹⁴ Ook beschrijft hij hoe het Naardermeer maar ternauwernood gered kon worden van de noodlottige bestemming van afvalstort, hoe een andere stedelijke vuilnisbelt de reis naar de Zuiderzee belemmert en hoe de nieuwe waterleidingen de duinnatuur verstoren.⁹⁵

⁸⁷ Thijsse, *Zomer*, 5.

⁸⁸ Thijsse, *Zomer*, 13.

⁸⁹ Thijsse, *Zomer*, 27.

⁹⁰ Thijsse, *Zomer*, 27.

⁹¹ Thijsse, *De bonte wei*, 79. Hier vertelt Thijsse het verhaal van stadse jongeren die al hun kennis van mollen uit boeken hebben gehaald en daarom de les krijgen geleerd door een boer met ervaring.

⁹² Thijsse, *Het Naardermeer*, 54; Thijsse, *Zomer*, 7, 47.

⁹³ Thijsse, *Herfst*, 39.

⁹⁴ Thijsse, *Lente*, 6.

⁹⁵ Thijsse, *Het Naardermeer*, 15-18; Thijsse, *Langs de Zuiderzee*, 39; Thijsse, *Blonde duinen*, 55. Andere negatieve vertellingen over de stad zijn te vinden in: Thijsse, *De IJssel*, 74, 78: ‘De nabijheid van de stad doet zich nu duidelijk gevoelen, niet zoozeer door de vroolijke drukte bij de Platvoet, als wel door iets holligs en onhuiselijks op en om den weg zelf. Dat schijnt in de nabijheid van steden nu eenmaal onvermijdelijk (...)’

De Nederlanders die voor Thijsse het meest in contact staan met de natuur zijn diegene die op het platteland vertoeven. Het zijn de landarbeiders en boeren die nog beschikken over kennis en liefde voor de natuur. Hun natuurkennis zou zelfs die van een kenner als Thijsse overtreffen.⁹⁶ Bij deze groep horen ook de Friezen in de breedste zin, als een volk dat grotendeels buiten de stad woont en ‘van oudsher echte liefhebbers van boomen en bloemen’ zijn geweest.⁹⁷ Deze notie schemert tevens impliciet door in opgewekte vertellingen over landbouwstreken en landschappen met boerderijen, zoals in *Langs de Zuiderzee*:

‘Ik kon nog even een schetsje maken van een boerenhuisje in Afsched met een dik, donker bemost rieten dak, met nog een schuin dakstuk, een zoogenaamd wolfsend, afdalend op den voorgevel, muren van bruinrooden baksteen, luiken en kozijnen heldergroen. (...) Een meidoornhaag om ’t erf, een hooge schietwilg met loover, dat al naar zilver zweemde, over ’t dak, achter ’t huis een heldere plas en daarachter de polder, zie daar hoe ik mij dit stuk van Overijsel altijd zal herinneren.’⁹⁸

Dit romantisch beeld van een traditionele boerderij in de polders brengt de plattelandsbewoners en het landschap met elkaar in verband. Dergelijke romantiserende voorstellingen zijn onderdeel van een vergrote aandacht voor en zelfs musealisering van de rurale cultuur als ideale nationale cultuur vanaf het eind van de negentiende eeuw. Dit kwam voort uit het idee dat in de ‘zuivere’ rurale cultuur de ware aard van de natie lag. Dat idee kwam op als verzet tegen de moderne maatschappij en schemert in de Verkadealbums tevens door.⁹⁹

Er zitten echter grenzen aan deze rurale natuurliefde. De boeren maken zich in de ogen van Thijsse namelijk ook schuldig aan het verstoren van de wilde natuur tijdens het bewerken van het land. Dit doen ze zonder besef van de schade die ze berokkenen. Door het maaien van de velden met hun ‘onmeedoogende, ratelende rood-met-blauwe machines’ verjagen en doden ze broedende vogels en bij het onderhoud van grasweiden worden kostbare wilde planten weggespit.¹⁰⁰ Dus, hoewel minder dan stedelingen, missen ook de plattelanders de échte waardering voor de wilde nationale natuur.

Thijsses teleurstelling over het gebrek aan aandacht voor natuur onder de Nederlandse bevolking sluit aan op de opmerking van Remco Ensel dat het debat over de Nederlandse identiteit niet slechts draaide ‘om de vraag wie ‘wij’ zijn, maar ook en vooral om de vraag wie ‘wij’ zouden kunnen zijn en worden.’ Net zoals in fotografie in de jaren dertig het landschap werd voorgedragen als inspiratiebron voor nationalisme, doet Thijsse dat iets eerder in zijn albumteksten. Hij presenteert de natuur als een potentiële bron van vaderlandsliefde, die dreigt te verdwijnen door modernisatie en dus

⁹⁶ Thijsse, *De bonte wei*, 8.

⁹⁷ Thijsse, *Friesland*, 36.

⁹⁸ Thijsse, *Langs de Zuiderzee*, 30.

⁹⁹ Ensel, ‘Hollandse Heimat’, 217-219; Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 14-15; De Jong, *Die Dirigenten der Erinnerung*, 229-230.

¹⁰⁰ Thijsse, *De bonte wei*, 18, 41, 47, 65; Thijsse, *Zomer*, 9.

beschermde en gewaardeerde dient te worden. Thijsses pleidooi is duidelijk: de natuur staat klaar om door de Nederlanders omarmd te worden als ‘onze’ nationale natuur.¹⁰¹

Conclusie: de natuur is nationaal, maar onbekend en onbemind

Het antwoord op de vraag hoe Thijssse de natuur nationaliseert, is complexer dan zijn gebruik van ‘ons’ en ‘wij’. Allereerst brengt hij twee binaire opposities aan in de natuur, namelijk wild/aangeplant en inheems/uitheems. Deze opposities, die vaak overlappen, categoriseren de natuur aan de hand van nationale waarde. De wild/aangeplant oppositie kent ‘wilde’ natuur meer authenticiteit en nationale waarde toe dan aangeplante natuur. Zowel Nederlandse planten die zijn verplaatst als buitenlandse planten die naar Nederland zijn gebracht, zijn ondergeschikt aan de als ‘wild’ gecategoriseerde planten.

De inheems/uitheems oppositie classificeert de natuur in nationaliteiten. Hier komt echter een tegenstrijdigheid aan het licht. Thijssse spreekt zowel van natuur als kernachtig nationaal als van natuur als niet door nationaliteiten gebonden. Hij lost dit op door vreemde natuur ‘in te burgeren’ na het verloop van een los gedefinieerde tijdsperiode en het bereiken van een zekere zuiverheidsgraad. Hierin schuilt, vergelijkbaar met het staatsnationalisme, het kernidee dat de natuur zijn nationaliteit krijgt van de bodem en niet intrinsiek in zich draagt. Dit is echter niet eenduidig, aangezien Thijssse wisselt tussen een dynamische en kernachtige opvatting van nationale natuur.

Ten tweede nationaliseert Thijssse de natuur door deze in verband te brengen met de nationale geschiedenis. Hij wisselt vertellingen over de natuur af met vertellingen over en vergelijkingen met het nationale verleden. Deze gaan over helden uit de Vaderlandse geschiedenis, belangrijke gebeurtenissen en Nederlandse kunst. Ook verwijst Thijssse naar de Nederlandse volksstammen en voorouders, die door hun vermaarde natuurliefde een voorbeeldrol krijgen toegedicht. Hierdoor ontstaat een band tussen het nationale verleden en de hedendaagse natuur.

Op de vraag welke rol deze nationale natuur speelt in het beeld van de Nederlander is het antwoord: vrijwel geen. Thijssse is teleurgesteld in het gebrek aan interesse voor natuur onder de Nederlandse bevolking. Met name stedelingen worden gerepresenteerd als onwetend. Dit past binnen de door Thijssse neergezette oppositie tussen de geïndustrialiseerde stad en de natuur. Het platteland wordt daarentegen romantisch voorgesteld als de plek waar natuurkennis en -liefde nog niet verloren zijn gegaan. Toch zijn ook de plattelandsbewoners niet geheel overtuigd van de waarde van de natuur. In reactie hierop draagt Thijssse de natuur in de albums aan als potentiële inspiratiebron voor nationalisme. Maar hoe moeten Nederlanders deze natuur dan benaderen volgens Thijssse? Deze vraag wordt in het volgende deel beantwoord.

¹⁰¹ Ensel, ‘Hollandse Heimat’, 217-219.

3. Omgaan met de nationale natuur

Deelvraag twee liet zien hoe Thijssse vaststelde dat de natuur nog amper een rol speelde in de nationale identiteit. Als reactie droeg hij de natuur aan als een inspiratiebron voor nationalisme. Daaruit volgt de vraag hoe de Nederlanders deze nationale natuur het beste konden benaderen volgens Thijssse. Welke attitudes zijn gewenst als men de nationale natuur tegemoet treedt? Adviezen aan de lezer over natuurbeleving zitten in Thijssses representatie van de nationale natuur besloten. Aan de hand van het eerder uitgelegde concept *incipient acts* kunnen representaties ook aanmoedigen en potentieel aanzetten tot gedrag. Deze derde deelvraag richt zich op de vraag hoe Thijssse poogt aan te zetten tot bepaalde attitudes en gedrag ten opzichte van de nationale natuur in zijn vertoog.

Genot, plezier en natuurkennis

In de albums komen een aantal elementen en vormen van natuurbeleving naar voren. Een van de meest voorkomende vormen gaat over het ervaren van genot en plezier door het vertoeven in en de bestudering van de natuur. Historicus Klaas van Berkel wijst hier al op. ‘Esthetisch genot’ is volgens Van Berkel het doel van Thijssses natuurbeleving.¹⁰² Het observeren van nationale natuur leidt bij Thijssse tot enorme verrukking. Dit blijkt bijvoorbeeld uit dit fragment over smaragdvinders: ‘Toen ik dat beest voor ’t eerst zag was ik een en al verrukking, ik had nooit gedacht, dat er zulke fijne dieren in ons land leefden’¹⁰³, en dit citaat uit *De bonte wei*: ‘En er is ook kans, dat daar ringslangen rondkruipen, wat voor den oningewijde wel griezelig mag lijken, maar den kenner met groote blijdschap vervult’.¹⁰⁴ Daarnaast drukt Thijssse vaak uit hoe heerlijk hij zwerftochten in de natuur vindt. Zo schrijft hij over de bossen: ‘Maar heerlijker nog is het, dag aan dag een poosje te liggen aan den rand van ’t bosch, de witte bloempjes te zien schitteren overal langs den groenen boschbodem en den frisschen geur in te ademen onder het gezang van nachtegaal, merel, zanglijster, tuinfluiter, fitis en roodborst’.¹⁰⁵ Genot en plezier zijn in de albums dus een belangrijk onderdeel en wellicht zelfs het primaire doel van de omgang met de natuur.¹⁰⁶

Wat ook uit de tekst blijkt, is dat genot slechts bereikt kan worden als men zich actief inzet om kennis te verkrijgen. Pas als iemand natuurkenner is, kan hij genot aan de natuur ontlennen. Deze kennis ontstaat volgens Thijssse echter alleen als de natuur fysiek wordt betreden. Boeken zijn slechts hulpmiddelen die kunnen bijdragen aan natuurliefde, maar geen adequate vervangers zijn van de fysieke beleving van natuur.¹⁰⁷ Het belang dat Thijssse hecht aan deze bestudering van de natuur *in* de natuur is

¹⁰² Van Berkel, ‘Vóór Heimans en Thijssse’, 49-54.

¹⁰³ Thijssse, *Blonde duinen*, 27.

¹⁰⁴ Thijssse, *De bonte wei*, 35.

¹⁰⁵ Thijssse, *Lente*, 42.

¹⁰⁶ Zie tevens bijvoorbeeld dit citaat uit: Thijssse, *Bosch en heide*, 79: ‘’t Is daarom voor iemand, die van planten heeft leeren houden, altijd een bijzonder groot genot, om eens een paar dagen rond te zwerven in ons Nederlandsch bergland’.

¹⁰⁷ Thijssse, *De bonte wei*, 79.

in de tekst duidelijk. Genot dient zich immers met name aan als Thijsse lang, geconcentreerd en actief in de natuur studeert. Zo verwijst Thijsse naar het plezier van het verzamelen en het genoegen dat het langdurig observeren van vogelnestjes of opengaande bloemen teweegbrengt.¹⁰⁸ Een ander voorbeeld is dit fragment uit *Lente*:

‘Hoe heerlijk is het, op een duin te staan en in alle valleien die gouden en groene heesters te zien schitteren, of de lange versierde twijgen te zien wuiven langs de raampjes van den voorbijknellende spoortrein. Maar beter nog is het, er vlak bij te staan en het lenteleven aan die bloesems te bewonderen.’¹⁰⁹

Dit fragment laat zien dat natuurgenot volgens Thijsse vele malen groter is als deze in de natuur zelf wordt beleefd. Zulke uitspraken over genot als gevolg van het verzamelen en de bestudering van flora en fauna *in* de natuur vormen vaste onderdelen van alle albums. Klaarblijkelijk is kennis cruciaal voor waar natuurgenot en daarbij alleen écht waardevol als deze ontstaat uit persoonlijke ervaring in de buitenlucht.

Verbazing, ontzag en opoffering

Natuurbeleving gaat samen met verbazing. Het komt regelmatig voor dat Thijsse grote verbazing en verwondering uitspreekt over de natuurverschijnselen die hij tegenkomt. Een voorbeeld hiervan komt uit *Bosch en heide*: ‘Daar [over goudschatten] denk ik echter nooit om, maar wel om de levende schatten; bloemen en dieren, zoo mooi en merkwaardig, dat je haast niet zoudt gelooven, ze ooit zoo maar op uw wandeling aan te treffen.’¹¹⁰ Uit dergelijke fragmenten valt af te leiden dat het genot van de natuurwandeling grotendeels verscholen ligt in verrassende ontmoetingen met merkwaardige en mooie flora en fauna. Confrontaties met dergelijke natuur zijn niet zeldzaam voor Thijsse, die naar eigen zeggen vele uren in de natuur heeft doorgebracht.¹¹¹ Ze wekken echter altijd een reactie van verrassing en blijdschap op.

Deze verwondering ten opzichte van de natuur, maar ook het genot dat aan natuurbeleving ontleend kan worden, is verbonden met een fundamenteel gevoel van ontzag voor de natuur. Enerzijds houdt ontzag een zekere mate van respect in. Zo spreekt Thijsse zich bijvoorbeeld sterk uit tegen natuurvandalisme.¹¹² Dat vandalisme is het bewust vernielen van natuurgebieden, maar ook het misvormen van bomen om een perfecte bomenlaan te creëren. Hij is jammerlijk teleurgesteld over misvormde bomen, maar daarentegen lovend over de personen die bomen vrijelijk laten groeien.¹¹³

¹⁰⁸ Thijsse, *De bonte wei*, 23; Thijsse, *Blonde duinen*, 29, 38, 60; Thijsse, *Het Naardermeer*, 53; Thijsse, *Herfst*, 12, 14.

¹⁰⁹ Thijsse, *Lente*, 11-12.

¹¹⁰ Thijsse, *Bosch en heide*. Ongenummerd voorwoord.

¹¹¹ Thijsse, *De bonte wei*, 31.

¹¹² Thijsse, *Friesland*, 54; Thijsse, *De IJssel*, 13.

¹¹³ Thijsse, *De IJssel*, 50, 81.

Anderzijds betekent ontzag in het vertoog ook eerbied, hoogachting en soms zelfs verering. Dit komt naar voren in de in passages waarin Thijsse op natuurtocht bepaalde natuur tegenkomt en daar een beschrijving van geeft. Een voorbeeld hiervan is dit ingekorte fragment over bosrank:

‘(...) tot onze blijde verassing zijn heele stukken van die haag hier overdekt met de mooiste van onze lianen, de hegge-clematis of boschrank. Met recht noemen de Engelschen deze plant “Traveller’s Joy”, de vreugde voor den reiziger. Prachtig slingert hij over de struiken heen, zich met de omgekrulde bladstelen en de mooie, gave, roomwitte bloemen hangen in dichte trossen neer. De knoppen die op opengaan staan, zijn haast nog mooier dan de bloemen zelf, zoo edel van vorm en zoo fijn van tint.’¹¹⁴

En dit volgende fragment over de zwavelgele bloekatjes:

‘Duizenden bij duizenden hangen er aan de twijgen en waar deze zich aan hoogopgeschoten stammen horizontaal vertakken, loopt ge onder een troonhemel van goud. Ook ontbreekt het koninklijk purper niet. Overal tusschen de bungelende katjes vertoonen zich groene knoppen vlak op den tak en vele daarvan dragen een prachtig purperen pluimpje.’¹¹⁵

En ten slotte deze passage over de bosbodem:

‘Maar als het weer zoo juist van pas is, (...) dan worden de mooie frissche groene blaadjes uitgespreid en op lange, malsche steeltjes komen de witte, roodgeaderde bloempjes in groot aantal tevoorschijn. Wat een liefelijke kleuren en vormen sieren dan den boschbodem! Hier het frissche groen en het teer rose aan de klaverzuring, ginds die sierlijk ingesneden donkergroene blaadjes van de anemonen met de witte bloempjes wijd open of de jongere nog half dicht, zoodat het wijnrood van de achterzijde der kelkblaadjes u tegenblinkt.’¹¹⁶

Deze fragmenten illustreren de manier waarop Thijsse vaak in de albums de natuur beschrijft. Hij verliest zichzelf regelmatig in alinea lange lofredes over planten en dieren. Zij worden daarbij aandachtig en tot in het kleinste detail beschreven. Al deze natuur bezit een intrinsieke en buitengewoon grote schoonheid, die in deze citaten vergeleken wordt met een ‘troonhemel van goud’ en in andere albums met kristal, parels, juwelen of porselein.¹¹⁷ Thijsse verzucht daarbij dat zelfs de mooiste vergelijking geen eer kan doen aan de werkelijkheid.¹¹⁸ De minutieuze aandacht die hij besteedt aan de beschrijving van de natuur en de enorme waardering die uit deze beschrijving blijkt, geeft niet de indruk

¹¹⁴ Thijsse, *De IJsel*, 67.

¹¹⁵ Thijsse, *Lente*, 10.

¹¹⁶ Thijsse, *Lente*, 13.

¹¹⁷ Thijsse, *Winter*, 23; Thijsse, *Blonde duinen*, 14, 38; Thijsse, *De IJsel*, 39; Thijsse, *Herfst*, 7-8, 10.

¹¹⁸ Thijsse, *Lente*, 42.

van eenvoudige bewondering. Veel eerder wekt dit de indruk van een ontzag dat boven praktisch respect uitstijgt en leidt tot verheerlijking van de natuur.

Aan al deze vormen van natuurbeleving is de voorwaarde verbonden dat de mens zich opoffert. Zo schrijft Thijssse: ‘Als je actief bent en zoowel groote hitte als felle kou met blijmoedigheid hebt leeren verdragen, dan vind je het eene jaargetijde al even mooi als het andere, vooral wanneer je wat van dieren en planten af weet.’¹¹⁹ Ook stelt hij belerend: ‘Je moet niet meenen, dat de natuur een soort van kijkspel is, waar je maar je dubbeltje behoeft te offeren en binnen te gaan, om dadelijk allerlei moois en interessants te zien te krijgen. Soms kun je uren zoeken en wachten, eer de merkwaardigheden opdagen.’¹²⁰ Mensen worden dus geacht zich, aldus Thijssse, ‘moeite en ontbering’ te getroosten en niet op te zien tegen lang wachten, grote hitte, felle kou, maar ook tegen guurheid, modder, harde wind of regen.¹²¹ Ware natuurbeleving komt voor Thijssse dus tegen een prijs. En hoewel genot, plezier, verbazing en ontzag dus duidelijk niet vanzelfsprekend zijn, is dit klaarblijkelijk wel hoe de natuur beleefd dient te worden. Nederlanders kunnen volgens Thijssse dus geen watjes zijn, maar behoren zich stoer te gedragen.

Emotie

Een ander element van Thijsses omgang met de natuur is het beleven van innige emoties. Dit lijkt tegenstrijdig aangezien rationele natuurkennis in het vertoog ook wordt aangemoedigd. Emotie en natuurkennis sluiten elkaar voor Thijssse echter niet uit. De hiervoor besproken gemoedstoestanden van genot, verbazing en ontzag horen ook bij deze emotionele natuurbeleving. Zij omvatten immers allerlei emoties, waaronder blijdschap en geluk. Dit zijn echter slechts onderdelen van het veel breder scala aan emoties dat Thijssse in de albums presenteert. Dit scala is zo gevarieerd dat het onmogelijk is om over alle emoties dezelfde uitgebreide uitleg te bieden. Toch zullen er kort een aantal worden uitgelicht om een idee te geven van de rol die emotie in Thijsses omgang met de natuur speelt. Een voorbeeld van de uiting van emotie is een passage waarin Thijssse een jeugdherinnering beschrijft. Tijdens zijn zwerftochten in de natuur zag hij:

‘de mooiste dingen met groote gouden kevers, blauwe en bonte vlindertjes en met de blauwe klokjes, de groote margrietten, de prachtig roode voederwikke en de rijke hooge weide-ooievaarsbek, alle bloemen, waarvan ik toen de namen niet kende, maar waarvan de schoonheid en vooral de kleur mij toen reeds troffen als een liefkoozing. (...) Ik geloof niet, dat onder al de bloemen, vogels en insecten, waar ik nu zooveel van houd, er één is die mij even diepe en innige genoegens schenkt als die vrienden uit mijn kinderjaren.’¹²²

¹¹⁹ Thijssse, *Bosch en heide*, 93.

¹²⁰ Thijssse, *De bonte wei*, 45.

¹²¹ Thijssse, *De bonte wei*, 54; Thijssse, *Blonde duinen*, 19; Thijssse, *Langs de Zuiderzee*, 43; Thijssse, *Lente*, 29.

¹²² Thijssse, *Zomer*, 8.

Uit dit fragment spreekt Thijsses enorme affectie voor de natuur. Dit komt allereerst door de vergelijking van de natuurbeleving met een ‘liefkoozing’. Maar niet alleen deze herinnering aan de natuur is een van diepgaande en sterke gevoelens. Ook de ervaring van natuur in het hier-en-nu brengt een gevoel van genegenheid met zich mee. Dat Thijssse van de natuur houdt, is in de albums niet te overzien, want betuigingen van affectie zijn veelvoorkomend.

De natuur is soms ook bron van wanhoop en bedroefdheid. Over de vliegkunsten van zweefvliegen schrijft Thijssse: ‘Ik heb al wat uren naar die vliegen liggen kijken en dat niet alleen in een soort van zomerluiheid, maar heel dikwijls met veel inspanning en wanhoop.’¹²³ Naast dergelijke wanhoop is de natuur ook verantwoordelijk voor emoties van verdriet en vertwijfeling. Zo slaat Thijssse de schrik om het hart als hij verneemt dat oude bossen slachtoffer worden van commerciële houtkap en laat hij uit zijn beschrijvingen van het maaien blijken hoe verschrikkelijk en verdrietig hij de doodsangst van de in het veld broedende vogels vindt.¹²⁴

Deze negatieve emoties komen minder vaak voor dan positieve emoties. Ze horen echter allemaal evenredig bij de natuurbeleving zoals Thijssse deze beschrijft. Ter afsluiting van het album *Lente*, schrijft hij:

‘Zoo gaan ook wij de lente door, met blijdschap, als de winter wijkt, met diepe ontroering, wanneer al het schoone leven zich aan ons openbaart, met vreugde en vertrouwen, als de teere bloesem overgaat tot forschen bloei en ontwikkeling, als de pracht der rozen den zomer binnenleidt.’¹²⁵

In dit kleine fragment komen meerdere emoties samen, waaronder blijdschap en ontroering. Natuurbeleving is dus niet slechts een plezierige bezigheid, maar ook een diepgevoelde ervaring. Deze emoties kunnen verschillen, maar zijn altijd innig en oprecht. Dit betekent dat er nooit sprake kan zijn van een puur rationale natuurbeleving. Tevens laat dit zien dat alle Nederlanders die de natuur ingaan zich op een emotionele ervaring zouden moeten voorbereiden.

Een andere wereld en een sublieme ervaring

Een laatste element van Thijsses natuurbeleving is de intense ervaring van de natuur als een andere wereld. Naast passages waarin Thijssse relatief feitelijk en op een natuurwetenschappelijke wijze de natuur poogt te beschrijven, door bijvoorbeeld plantonderdelen of ontwikkelingsfases te benoemen, zijn er enkele momenten waarin hij deze stijl compleet loslaat. Dan lijkt Thijssse bevangen door de natuur en dompelt hij zichzelf onder in de beleving van een andere wereld, die soms los lijkt te komen van de

¹²³ Thijssse, *De bonte wei*, 31.

¹²⁴ Thijssse, *Zomer*, 8-9; Thijssse, *De bonte wei*, 47; Thijssse, *De IJssel*, 12.

¹²⁵ Thijssse, *Lente*, 52.

werkelijkheid. Deze vorm van natuurbeleving sluit aan op de voorgaande onderwerpen van emotie en ontzag, omdat ook hier ratio ondergeschikt is aan sterke gevoelens en ontzag een cruciaal element is van de ervaring.

Een moment van dergelijke natuurbeleving vindt doorgaans plaats als Thijsse langere tijd in een afgelegen natuurgebied rondzwerft, zoals in de natuur- en biotopenalbums. In de reisalbums is er amper sprake van, aangezien Thijsse dan vaak in gezelschap reist en er te veel afwisseling bestaat tussen natuur en bewoond gebied. Als Thijsse echter alleen en gedurende een gehele dag of zelfs meerdere dagen in bossen, velden of merengebied rondwaalt, kan hij beelden schetsen van een bijna fantastische wereld die vergeleken wordt met dromen, paradijzen, lustoorden of het verre Oosten.¹²⁶ In zijn eigen woorden beschrijft Thijsse dit als het ontdekken van ‘een geheel nieuwe wereld. ’t Is of een gordijn, dat alles voor je verborgen hielt opeens (...) wordt opzij geschoven.’¹²⁷

Een voorbeeld waarin Thijsse deze andere wereld beschrijft, is een passage uit het album *Herfst*. Voorafgaand aan deze ingekorte passage bevindt Thijsse zich al een langere tijd in de bossen, waar hij rondwandelde en herfstvruchten plukte:

‘Als je echt van bloemen, dieren en vruchten houdt, dan voel je wel, dat je met ze moet omgaan buiten in de vrije natuur. Daar eet je met je bramen tegelijkertijd blauwen hemel en zonneschijn, terwijl ’t accompagnement thuis alleen geleverd kan worden door tafellakens en behangselpapier! Mijn kamaraads bij ’t bramenzoecken zijn de lijsters en spreeuwen, de patrijsjes en de fazanten. Menigmaal heb ik mij door een prachtige haan den weg laten wijzen naar een overheerlijke bramenhelling.’¹²⁸

Deze beschrijving van bramenplukken is geen eenvoudige, rationele beschrijvingen van de natuur. Het roept een beeld op van de natuur als een paradijselijke wereld, met dieren als kameraden en vruchten in overvloed. Daarnaast biedt deze alternatieve wereld de mogelijkheid de werkelijkheid, in dit geval het ontoereikende gezelschap van tafellakens en behangselpapier, te ontvluchten. Zo stelt Thijsse de natuur vaker voor: als een toevluchtsoord of zelfs een bedevaartplek in de moderne wereld.¹²⁹

Naast dit voorbeeld, schrijft Thijsse ook over een natuurtocht die hij bewust in de regen ondernam. Na de verkondiging dat alle lezers ondanks ‘leelijk weer’ de natuur in zouden moeten trekken, beschrijft Thijsse wat hij beleefde in de velden. Er onthulde zich door de regen een totaal nieuwe wereld met uiterst bijzondere natuurverschijnselen die, aldus Thijsse, zonder regenval verscholen zouden zijn gebleven. Zijn wonderlijke verhaal over de bijna ongelofelijke transformatie van de wereld in de regen beslaat de relatief grote omvang van drie bladzijdes. Het gevoel bekruipt de lezer dat het

¹²⁶ Thijsse, *Herfst*, 21; Thijsse, *De IJsel*, 13; Thijsse, *Zomer*, 49, 52; Thijsse, *Langs de Zuiderzee*, 21.

¹²⁷ Thijsse, *Friesland*, 84.

¹²⁸ Thijsse, *Herfst*, 38.

¹²⁹ Thijsse, *Zomer*, 57; Thijsse, *Lente*, 42.

hier niet meer gaat over een eenvoudige beschrijvingen van bramenstruiken of weidevelden, maar om een ervaring van de natuur als een andere, buitengewone wereld.¹³⁰

Thijsse gaat bewust op zoek naar dergelijke ervaringen. Hij kiest er bijvoorbeeld voor om naar de Vechtstreek te reizen, omdat in die biotoop meer van de door hem gevierde zomerklokjes zouden groeien. Die reis bleek niet tevergeefs, want daar trof hij een: ‘overvloed, van duizenden en miljoenen, heele velden van eereprijsjes; madeliefjes dicht geschaard zoover je zien kunt, boterbloem en zuring samen één groot vlak vormend van rood en goud en dan weer rij aan rij van orchideeën, alle rechtop en talrijk als klaverbloemen.’¹³¹ Opnieuw biedt de natuur, door de overweldigende ervaring van enorme oppervlaktes vol bloemen zonder storende bebouwing, de waan van een andere wereld. Dat Thijsse hiervoor heeft moeten reizen, vormt geen bezwaar. Er lijkt een zekere aantrekkingskracht voor te bestaan die de moeite van het reizen rechtvaardigt.

Deze ‘andere wereld’ ervaring komt overeen met het filosofisch concept van de sublieme ervaring. Filosoof Tom Cochrane beschrijft de sublieme ervaring als een intens gevoelde ervaring die gepaard kan gaan met verschillende emoties en over het algemeen als een aantrekkelijke ervaring wordt gezien. Deze ervaring ontstaat door het in contact komen met een subliem object, dat veelal uit de natuur afkomstig is. Het sublieme schuilt in het extreme karakter van het object en in de overweldigende aard en enorme cognitieve impact van de ervaring. Deze overweldiging leidt op zijn beurt vaak tot een tijdelijke absorptie in de ervaring en een gevoel van nietigheid en ondergeschiktheid aan de grootsheid van het object.¹³²

Thijsses natuurbeleving is ook een intens emotionele ervaring die getriggerd wordt door de confrontatie met de natuur. Hij raakt bij wijlen ook geabsorbeerd door de overweldigende impact van de beleving, die klaarblijkelijk zo aangenaam is dat Thijsse hem bewust opzoekt. Van de door Cochrane benoemde modellen van de sublieme ervaring sluiten het *humble-model* en het *admiration-model* aan op Thijsses natuurbeleving. In het *humble-model* speelt nederigheid een belangrijke rol. De omarming van het gevoel van nederigheid en nietigheid ten opzichte van de superieure natuur is volgens Cochrane een manier om aan de sleur van het dagelijks leven te ontkomen, zoals ook Thijsse beschrijft. Tevens is hierbij het ervarende individu altijd alleen, net zoals Thijsse, omdat sociale contacten afleiden van het sublieme. Het *admiration-model* voegt daar een extreme waardering van het object aan toe, die Thijsse duidelijk ook bezit.¹³³

Uit al de hiervoor genoemde elementen en vormen van natuurbeleving volgt een onuitgesproken advies aan de lezer. Leen Dresen beargumenteert iets vergelijkbaars, door te stellen dat de Verkade-albums met hun abstractere stijl de lezer uitnodigen om een natuurgebied op te zoeken en erop uit te

¹³⁰ Thijsse, *De bonte wei*, 54-58.

¹³¹ Thijsse, *De bonte wei*, 38.

¹³² Tom Cochrane, ‘The Emotional Experience of the Sublime’, *Canadian Journal of Philosophy* 42:2 (2012) 125-148, aldaar 125-132, 147. doi: 10.1353/cjp.2012.0003

¹³³ Cochrane, ‘The Emotional Experience of the Sublime’, 132, 136-140.

gaan.¹³⁴ Hieraan mag toegevoegd worden dat de albums Nederlanders niet slechts pogen aan te sporen de natuur te bezoeken, maar ook om daar bepaalde attitudes bij aan te nemen en om er emoties bij te ervaren. Zij zouden volgens Thijssse zelfs open moeten staan voor het ontdekken en ervaren van een ‘andere’ en eventueel sublieme wereld.

Conclusie: ware natuurbeleving vereist gevoel en gedrag

Hoe moeten Nederlanders volgens Thijssse de natuur benaderen? Allereerst, zoals ook historicus Klaas van Berkel stelt, is genot een belangrijk doel van het beleven van de natuur in dit vertoog. Aan genot zit echter de voorwaarde van natuurkennis verbonden. Zonder kennis van flora en fauna is volgens Thijssse geen waar natuurgenoet te behalen. Deze natuurkennis ontstaat door het bestuderen van de natuur en door deze daarbij fysiek te betreden. Zijn advies is duidelijk: Nederlanders moeten *in* de natuur natuurkennis gaan vergaren.

Het genot van de natuurbeleving zit veelal verscholen in de verbazing die confrontaties met bijzonder opmerkelijke dieren of planten teweegbrengen. Deze verbazing is onderdeel van een fundamenteel gevoel van ontzag voor de natuur. Ontzag heeft volgens Thijssse een praktische en een gevoelsmatige kant. Onder het praktische ontzag valt respectvolle omgang met de natuur en een afschuw voor natuurvandalisme. De gevoelsmatige kant verwijst naar een gevoel van eerbied. Deze reikt verder dan het praktisch respect en leidt tot verheerlijking van de natuur als iets verhevens.

Bij zowel ontzag als bij genot hoort een mate van zelfopoffering. Nederlanders zouden volgens Thijssse stoer ontberingen moeten leren verdragen, waaronder erbarmelijk weer en lang wachten. Het is voor Thijssse immers niet vanzelfsprekend dat de natuur genot teweegbrengt en ook het gevoel van ontzag ontstaat niet zomaar. Uit Thijssses vertoog blijkt echter wel de overtuiging van de juistheid van deze natuurbeleving.

Het beleven van de natuur is tevens emotioneel. Er passeren meerdere emoties de revue, waaronder affectie, wanhoop en ontroering. Hoewel positieve emoties de boventoon voeren, zijn alle emoties oprecht en diepgevoeld. Van puur rationele natuurbeleving is in dit vertoog dus nooit sprake, omdat emoties altijd een rol spelen, van welke aard deze ook mogen zijn. Nederlanders zouden zich daarom ontvankelijk moeten opstellen voor een emotionele in plaats van een rationale natuurervaring.

Ten slotte komen er sporadisch momenten van intense natuurbeleving voor die doen denken aan de ervaring van een andere wereld. Deze ontstaan als Thijssse langdurig en alleen op pad is in afgelegen natuurgebieden. Dan beschrijft hij een fantastische wereld die grenst aan het onwerkelijke. Deze ‘andere wereld’ ervaring sluit aan op het filosofische concept van de sublieme ervaring. Thijssse beleeft een overweldigende emotionele ervaring door het contact met natuur, waarbij hem een gevoel van nederigheid en waardering overkomt. Ook vormt deze ervaring een aantrekkelijk ontsnapping van het

¹³⁴ Dresen, ‘Op weg naar een nationaal landschap’, 674-675.

‘echte’ leven. Opnieuw ligt hierin een advies besloten. Nederlanders moeten niet alleen op zoek naar een natuurbeleving van genot, ontzag en emotie. Ze moeten tevens openstaan voor het potentieel ontdekken van een andere wereld. Zo presenteert Thijsse met zijn albumtekst richtlijnen voor gedrag en emoties aan Nederlanders die de natuur willen betreden.

Conclusie

Deze scriptie poogt een antwoord te vinden op de vraag hoe de Verkade-albums uit de periode 1906-1918 mede vorm konden geven aan een Nederlandse nationale identiteit. Zoals uit de deelvragen blijkt, waren ze hiertoe in staat door hun zeer toegankelijk genre en door hun inhoud. Thijsse's pleidooi voor het opnemen van de natuur in de nationale identiteit kwam terecht bij een breed publiek van mannen, vrouwen en kinderen uit verschillende klassen door heel Nederland alsmede bij een kleiner publiek in Nederlands-Indië. Iedereen kon met het gebruik van het album een gevoelsmatige band creëren met de natie, ongeacht persoonlijke opvattingen of achtergrond en binnen de private of publieke sfeer. De lezers kregen in de tekst daartoe zelfs instructies aangereikt in de vorm van wenselijke attitudes en adviezen omtrent gedrag. Zo konden zij in navolging van Thijsse met nationalistische insteek de natuur betreden en bestuderen als waardevolle ‘Nederlandse’ natuur. In hoeverre dit succesvol bleek, kan deze scriptie echter niet beantwoorden. Er kan wel gesteld worden dat het bewustzijn van de Nederlandse natie en de natuur als een nationaal fenomeen door de albums zal zijn toegenomen - niet in het minst door het regelmatige gebruik ervan.

Wat tevens uit deze scriptie naar voren komt, is hoe natuur kan functioneren als leeg canvas voor de ideeën en idealen van een auteur. Thijsse projecteert op de natuur zijn ideeën over de nationale aard van de natuur, de ‘juiste’ vorm van natuurbeleving en wellicht ook de soort Nederlander die men zou moeten zijn, namelijk stoer, gierig voor (natuur)kennis en in het bezit van doorzettingsvermogen. Zijn verhoogt zegt daarnaast niet alleen iets over de het toeschrijven van nationaliteit aan de natuur, maar tevens over Thijsse's visie op nationalisme in het algemeen. In deelvraag twee kon bijvoorbeeld de parallel worden getrokken met volks- en staatsnationalisme, twee opvattingen waaruit Thijsse moeilijk een keuze kon maken. Dergelijke bredere opvattingen over nationalisme kunnen dus ook worden afgeleid uit verhandelingen over natuur. Dit is waarschijnlijk het geval, omdat natuur over een zekere neutraliteit beschikt, zoals historici Remieg Aerts en Henk te Velde beschrijven. Natuur is doorgaans niet a priori bestempeld met bepaalde intrinsieke kenmerken. Deze neutrale aard van natuur maakt de projectie van zeer uiteenlopende opvattingen eenvoudig erop mogelijk. In het geval van de Nederlandse casus is dit zeer relevant, aangezien Nederland in de geschiedenis meerdere malen en rond meerdere assen, zowel confessioneel als politiek, verdeeld is geweest. Natuurliteratuur is ook daarom een

interessante bron, aangezien visies over nationalisme en ‘de’ Nederlander in de breedste zin kunnen worden blootgelegd.¹³⁵

Over natuur en nationalisme in Nederland bestaan echter nog altijd weinig publicaties. De bestaande publicaties verwijzen vaak naar de Verkade-albums, maar geen van alle besteedt aandacht aan de albums als primaire bron. Dat heeft deze scriptie wel pogen te doen om zo deze lacune ten dele te vullen. Ook is geprobeerd verder te reiken, door in het eerste hoofdstuk de bron uitgebreid te contextualiseren en aandacht te schenken aan onder meer sociale praktijken. Daarbij sluit deze scriptie wel aan op de inhoud van de bestaande werken. Zo bevestigen de bevindingen in dit onderzoek Van Berkels constatering dat Thijsses natuurbeleving een esthetisch karakter heeft en Dresens opmerking dat de albums de lezer ertoe pogen aan te zetten de natuur te betreden.¹³⁶ Daaraan voegt deze scriptie natuurkennis, zelfopoffering, ontzag en emotie toe als belangrijk geachte elementen van natuurbeleving. Ook wordt de lezer niet slechts aangemoedigd om de natuur in te trekken, maar krijgt daarbij ook instructies over natuurbeleving. Daarnaast komt Thijsses romantische voorstelling van het platteland overeen met de werken van Remco Ensel en Ad de Jong, waarin gewezen wordt op de idealisering van rurale cultuur als nationale cultuur in de eerste helft van de twintigste eeuw.¹³⁷ Deze scriptie zet echter ook een kanttekening bij de opmerking van Dresen en Van Berkel over het ontbreken van verwijzingen naar het nationale verleden in natuurliteratuur na 1900. Thijsse doet dit immers veelvuldig.¹³⁸

Een twistpunt in de literatuur betreft de vraag of Nederlanders zich na 1900 daadwerkelijk meer zijn gaan interesseren in de natuur. De in de inleiding aangehaalde historicus Karel Davids stelt dat er sprake is van een overschatting van de populaire waardering van inheemse natuur na 1900, veroorzaakt door de disproportionele aandacht voor de Verkade-albums. Er gingen zich volgens Davids na de eeuwwisseling niet beduidend meer Nederlanders interesseren voor inheemse natuur. Jan Bank en Maarten van Buuren zien het succes van de Verkade-albums daarentegen juist als resultaat van een vergrote interesse in nationale natuur. Deze scriptie kan hierin geen doorslag geven, maar neigt richting de stellingname van Davids. De Verkade-albums mogen dan wel grote populariteit hebben genoten, toch schemert in de onderzochte albums door dat natuur eigenlijk ondergewaardeerd werd door de Nederlanders. Actieve, nationale natuurwaardering zal in ieder geval tussen 1906 en 1918 geen vaste voet aan de grond hebben gehad.¹³⁹

Binnen de geschiedenis van nationalisme in Nederland passen de onderzochte albums in een sluimerperiode. In de literatuur wordt beschreven hoe nationalistische gevoelens rond de eeuwwisseling een hoogtepunt bereikten, maar daarna langzaam afzwakten.¹⁴⁰ In het Interbellum nam het nationalisme

¹³⁵ Aerts en Te Velde, ‘De taal van het nationaal besef, 1848-1940’, 436-437, 451-454; Blom e.a., *Geschiedenis van de Nederlanden*, 404-408. Hier schrijft Blom bijvoorbeeld over de verzuiling, die Nederland verdeelde langs confessionele en sociaaleconomische breuklijnen.

¹³⁶ Dresen, ‘Op weg naar een nationaal landschap’, 675-676, 678-679; Van Berkel, ‘Vóór Heimans en Thijsse’, 49-54.

¹³⁷ Ensel, ‘Hollandse Heimat’, 217-219; Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 14-15; De Jong, *Die Dirigenten der Erinnerung*, 229-230.

¹³⁸ Dresen, ‘Op weg naar een nationaal landschap’, 678-679; Van Berkel, ‘Ter inleiding’, 602-603.

¹³⁹ Bank en Van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur*, 48; Davids, ‘Lage landen, verre horizonten’, 613, 615, 618.

¹⁴⁰ Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 581-582, 602-603.

pas weer sterk toe en kwam de discussie over de Nederlandse identiteit met nieuwe geestdrift op gang.¹⁴¹ De onderzochte albums vallen hier precies tussenin. Ze sluiten aan op de constatering dat het nationalisme in deze tussenperiode relatief mild was, aangezien, aldus Thijsse, nationale natuurwaardering onder de Nederlanders ver te zoeken was. Dit wekt echter ook nieuwsgierigheid op over de Verkade-albums gepubliceerd na 1925. De in de inleiding genoemde historica Willemien Roenhorst haalt enkele van deze albums aan als voorbeeld van de toegenomen nationalistische natuurwaardering in de jaren dertig.¹⁴² Dan rijst de vraag hoe deze latere albums zich tot die uit de periode 1906-1918 verhouden. Getuigen deze albumteksten inderdaad van sterkere nationalistische gevoelens onder Nederlanders?¹⁴³

Toekomstig onderzoek kan hier wellicht duidelijkheid over bieden. Het kan uitwijzen of Verkade-albums in bepaalde periodes daadwerkelijk hebben bijgedragen aan een toename in actieve natuurwaardering onder de Nederlandse bevolking of dat het pleidooi van de albums uiteindelijk toch tevergeefs bleek. Onderzoek dat de gehele publicatieperiode van de Verkade-albums beslaat, zou in het bijzonder verhelderend zijn. Dat zou immers een vollediger beeld kunnen bieden, niet alleen van de invloed van de albums op natuurwaardering, maar ook van het nationalisme in Nederland in het algemeen. De Verkade-albums zijn dus als onderzoeksonderwerp en primaire bron nog lang niet uitgeput.

Woordenaantal zonder citaten: 10.993.

¹⁴¹ Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 11-15; Ensel, 'Hollandse Heimat', 218; Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 80; Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbesef*, 254-256; Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 602-603.

¹⁴² Roenhorst, 'Natuurlijke natie', 741.

¹⁴³ R. Ensel, 'Hollandse Heimat. Nationalisme en de fotografie van het landschap in het Interbellum', *Holland XXXV* (2003) 212-229; Barbara Henkes, *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam 2005); N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland: Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004); Jan Bank en Maarten van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur* (Den Haag 2000).

Bibliografie

Primaire bronnen

De Verkade-Albums

Bekeken exemplaren afkomstig uit de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem:

Jac P. Thijsse, *Lente* (Zaandam 1906).

Jac P. Thijsse, *Herfst* (Zaandam 1908).

Jac P. Thijsse, *De Vecht* (Zaandam 1915).

Bekeken exemplaren afkomstig uit de bijzondere collecties van de Radboud universiteit bibliotheek, Nijmegen:

Jac P. Thijsse, *Zomer* (Zaandam 1907).

Jac P. Thijsse, *Winter* (Zaandam 1909).

Jac P. Thijsse, *Blonde duinen* (Zaandam 1910).

Jac P. Thijsse, *De bonte wei* (Zaandam 1911).

Jac P. Thijsse, *Het Naardermeer* (Zaandam 1912).

Jac P. Thijsse, *Langs de Zuiderzee* (Zaandam 1914).

Bekeken exemplaren afkomstig uit de collectie van de Rozet bibliotheek, Arnhem:

Jac P. Thijsse, *Lente* (Zaandam 1906).

Jac P. Thijsse, *Herfst* (Zaandam 1908).

Jac P. Thijsse, *De IJsel* (Zaandam 1916).

Jac P. Thijsse, *Friesland* (Zaandam 1918).

Andersoortige bronnen

W.F.G., 'Land- en volkenkunde en de reclame', *De Bedrijfsreclame* nl 4:6 (1918) 231-236.

Beeldmateriaal

Afkomstig van de website *Geheugen van Nederland*: <http://www.geheugenvannederland.nl/>

Figuur 1 en 3: Brochure: 'Een en ander over het album, de plaatjes, het verzamelen, het ruilen, de verzending enz.'; Cornelis André Vlaanderen in opdracht van Verkade; Zaandam; 1908-1909; 150 jaar Nederlandse reclame, ReclameArsenaal, bro 1999/21 fol (brochure).

Figuur 4: Foto: 'Meisjes tonen hun albums op een ruilbeurs voor Verkade-plaatjes te Rotterdam'; vervaardiger onbekend; Rotterdam; 1912; Fotocollectie Het Leven (1906-1941), Spaarnestad Photo.

Figuur 5: Foto: 'Verzamelen, verzamelaars. De Verkade-plaatjes ruilbeurs van de firma Verkade te Rotterdam, Nederland 1912'; vervaardiger onbekend; Rotterdam; 1912; Fotocollectie Het Leven (1906-1941), Spaarnestad Photo.

Afkomstig van de website van het Noord Hollands archief: <https://noord-hollandsarchief.nl/>

Figuur 2: Foto: 'Bioloog Jac P. Thijssse'; vervaardiger onbekend; Velsen; datum onbekend; Gemeente Velsen – Foto's, Noord-Hollands archief, KNA001015754.

Secundaire literatuur

Aerts, Remieg, en Henk te Velde, 'De taal van het nationaal besef, 1848-1940' in: Niek van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*, Reeks Nederlandse Begripsgeschiedenis I (Amsterdam 1999) 391-454.

Axster, Felix, *Koloniales Spektakel in 9 x 14. Bildpostkarten in Deutschen Kaiserreich* (Bielefeld 2014).

Bank, Jan, *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw* (Den Haag 1999).

Bank, Jan, en Maarten van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur* (Den Haag 2000).

Beliën, H.M., D. van der Horst en G.J. van Setten (red.), *Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830* (Amsterdam 1996).

Beller, M., en J. Leerssen (red.), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Character* (Amsterdam 2007).

Van Berkel, Klaas, 'Vóór Heimans en Thijssse. Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland', *Mededelingen van de Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Nieuwe Reeks* 96:3 (2003) 5-57.

Van Berkel, Klaas, 'Landschap, natuur en nationale identiteit. Ter inleiding', *BMGN – Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 597-604.

Billig, Michael, *Banal Nationalism* (Londen 1995).

Blom, J.C.H., en E. Lamberts (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amsterdam 2014).

Burke, Peter, *Wat is cultuurgeschiedenis?* (Utrecht 2007).

Cochrane, Tom, 'The Emotional Experience of the Sublime', *Canadian Journal of Philosophy* 42:2 (2012) 125-148. doi: 10.1353/cjp.2012.0003.

Coèsèl, Marga, *Natuurlijk Verkade. Het verhaal van de albums* (Zaandam 1999).

Davids, Karel, 'Lage landen, verre horizons. De verbinding van natuur, landschap en 'Nederlandse' identiteit in internationaal perspectief', *BMGN - Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 605-619.

- De Jong, Ad, *Die Dirigenten der Erinnerung. Musealisierung und nationalisierung der Volkskultur in den Niederlanden 1815-1940* (Berlijn 2007) 229-230.
- Dresen, Leen, 'Op weg naar een nationaal landschap. Botanische wandelingen in het 'Album der Natuur' (1861-1909)', *BMGN – Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 650-679.
- Edensor, Tim, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life* (Oxford 2002).
- Ensel, R., 'Hollandse Heimat. Nationalisme en de fotografie van het landschap in het Interbellum', *Holland XXXV* (2003) 212-229.
- Galema, A., B. Henkes en H. te Velde, *Images of the Nation: Different Meanings of Dutchness 1870-1940* (Amsterdam 1993).
- Van Ginkel, Rob, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Meppel 1999).
- Guignard, James, en T. P. Murphy (red.), *Literature, Writing and the Natural World* (Cambridge 2009).
- Henkes, Barbara, *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam 2005).
- Hutton, Patrick, 'Review: Mnemonic Schemes in the New History of Memory', *History and Theory* 36 (1997) 378-391.
- Jensen, Lotte, *Celebrating Peace: The Emergence of Dutch Identity, 1648-1815* (Nijmegen 2017).
- Kramer, Lloyd, 'Historical Narratives and the Meaning of Nationalism', *Journal of the History of Ideas* 58:3 (1997) 525-545.
- Krul, Wessel, 'De Haagse School en het nationale landschap', *BMGN – Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 620-649.
- Lawrence, Paul, *Nationalism: History and Theory* (Londen 2005).
- Leerssen, Joep, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets* (Amsterdam 2006).
- Leerssen, Joep, *National Thought in Europe: A Cultural History* (Amsterdam 2006).
- Palmer, Catherine, 'An Ethnography of Englishness – Experiencing Identity through Tourism', *Annals of Tourism Research* 32:1 (2005) 7-27.
- Protschky, Susie, 'Photography and the Making of a Popular, Colonial Monarchy: The Netherlands East Indies during Queen Wilhelmina's Reign (1898-1948)', *BMGN – Low Countries Historical Review* 130:4 (2015) 3-29.
- Roehorst, Willemien, 'De natuurlijke natie. Monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw', *BMGN - Low Countries Historical Review* 121:4 (2006) 727-752.
- Roggeveen, Peter, *Van cactus- tot voetbalplaatjes. Zaanse bedrijven en hun albums* (Wormer 2010).
- Van Sas, Niek, (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999).
- Van Sas, N.C.F., *De metamorfose van Nederland: Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*

(Amsterdam 2004).

Shadle, Mark F., 'Schama and the New Histories of Landscape', *Postmodern Culture* 6:3 (1996).
doi: 10.1353/pmc.1996.0026.

Smit, Christianne, *De volksverheffers. Sociaal hervormers in Nederland en de wereld, 1870-1914* (Hilversum 2015).

Te Velde, Henk, *Gemeenschapszin en plichtsbefef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Groningen 1992).

Thomas, Keith, *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500–1800* (Londen 1983).

Vardi, Liana, 'Review of Simon Schama, *Landscape and Memory* (New York 1995)', *The American Historical Review* 101:4 (2006) 1178.

Wodak, Ruth, en Michael Meyer (red.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (Londen 2005).

Artikelen in kranten

Meershoek, Patrick, 'Op zoek naar invasieve exoten in Amsterdamse stadsparken', *Het Parool* (2 oktober 2017).

Websites

ANPA Catalogus van Nederlandse plaatjesalbums,

<http://plaatjesalbums.info/images/pdf/Verkade1.pdf> (geraadpleegd 15 oktober 2017).

Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Willem-Bilderdijk> (geraadpleegd 19 december 2017).

Geheugen van Nederland, <http://www.geheugenvannederland.nl/> (geraadpleegd 3 januari 2018).

Willem Bilderdijk, *De dichtwerken van Bilderdijk. Deel 1* (Haarlem 1856)

http://www.dbnl.org/tekst/bild002dich01_01/bild002dich01_01_0038.php (geraadpleegd 19 december 2017).

**Bijlage: schematisch overzicht van de bestudeerde albums,
inclusief prijs en verkoop/oplagecijfers¹⁴⁴**

Titel	Jaar	Prijs (in guldens)	Verkocht/oplage
Lente	1906	0,50	29.112
Zomer	1907	0,50	30.565
Herfst	1908	0,50	26.083
Winter	1909	0,50	24.964
Blonde duinen	1910	0,50	30.788
De bonte wei	1911	0,50	27.247
Het Naardermeer	1912	0,50	26.921
Bosch en heide	1913	0,50	27.027
Langs de Zuiderzee	1914	0,50	34.230
De Vecht	1915	0,60	31.950
De IJsel	1916	0,75	23.473
Friesland	1918	1,00	+ - 16.000

¹⁴⁴ Coesèl, *Natuurlijk Verkade*, 104. Dit schema is afkomstig uit een groter overzicht uit Marga Coesèls boek en is ter verheldering toegevoegd. Dit schema is **niet** van mijn hand.